

A FILOZÓFIA KLASSZIKUSAIBÓL

MARX :

A tőke. I. kötet. A tőke termelési folyamata*

VI. FEJEZET. A KÖZVETLEN TERMELESI FOLYAMAT EREDMÉNYEI

(Részletek)

A marxista kultúra kialakításának elengedhetetlen feltétele Marx főművének, a *Tőke*nek feldolgozása és elhelyezése Marx munkásságában. A *Tőke* anyagából a szélesebb közvélemény előtt csak az I. kötet ismert többé-kevésbé, de az is inkább politikai gazdaságtan tankönyvvé leegyszerűsített formájában. A *Tőke* másik két kötetének — különösen a harmadiknak — háttérbe szorulása egyúttal annak a filozófiai tartalomnak elhanyagolásával is járt, amelyet a *Tőke* mint Marx főműve magában rejt. A *Tőke*, mint Marx 1865. július 31-én Engelsnek írta, „művészi egészet” alkot — amely művészi egésznek alapja a *Tőke* tudományos struktúrája —, ilyenre pedig csak az ő módszerével, a dialektikus módszerrel lehetett kidolgozni. A *Tőke*, sőt az egész marxi életmű teljesebb megértéséhez természetesen e „kidolgozásnak”, azaz a *Tőke* keletkezéstörténetének kimerítő elemzésére is szükség lenne, napjaink marxista filozófiája azonban sajnos még nem tart itt. A *Tőke* kialakulásának e kimerítő elemzését ehelyütt sem végezhetjük el, csupán az állomásait jelezhetjük.

A *Tőke* előmunkálatai tehát nem csupán filozófiatörténeti jelentőséggel bírnak, hanem — amint ez a viszonylag szélesebb körben ismert *Grundrisse* példáján is nyilvánvaló — számos vonatkozásban a *Tőke* három kötetének elemzéseit is gazdagabban megvilágítják, kiegészítik. Nagymértékben áll ez az alább közölt Marx-kéziratra is. Jelentőségének megvilágítására — és a *Tőke* genezisében elfoglalt helyének megismerésére — tekintsük át futólagosan a *Tőke* előmunkálatait.

Marx már a negyvenes évek közepén akart egy összefoglaló jellegű politikai gazdaságtani munkát írni. Ennek első, hozzávetőleges megfogalmazása volt a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* — a *Kritik der Politik- und Nationalökonomie* —, amelynek *Előszava* világosan tanúskodik a rendszerező szándékról. A *Gazdasági-filozófiai kéziratok* tehát a *Tőke* legkorábbi megfogalmazása, s így — az alább vázolt átmeneteken keresztül — szerves előzménye. Ezt levelezésén kívül az is tanúsítja, hogy Marx a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* megírásához készített egyes jegyzeteit, kivonatait a *Tőke* megírásához is felhasználta. A negyvenes évek második felében politikai gazdaságtani rendszerét a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* alapján is akarta kiadni. A megírás azonban — nyilván a *Szent család* miatt — elhalasztódott, majd 1845–46-ban — ismét egy újabb polemikus írás, a *Német ideológia* miatt — további halasztást szenvedett. Ez utóbbit bizonyítja Marx 1846. augusztus 1-i; *Leskének* szóló levele, amely szerint a kiadókkal való megbeszélés értelmében a politikai gazdaságtan kidolgozását elhalasztotta, mivel — mint írja — fontosnak tartja, hogy a pozitív kifejtés előtt megjelenjen a német filozófiával és a német szocializmussal polemizáló munkája. A *Német ideológiáról* van szó, amely egyébként jól mutatja — elsősorban a munkamegosztás és az érintkezés fogalmával kapcsolatban — Marx politikai gazdaságtani nézeteinek fejlődését. *Annenkovhoz* írott 1846. december 28-i levelében egyébként arról panaszkodik, hogy sem erre a készülő munkájára, sem a megírás alatt álló politikai gazdaságtani művére nem talál kiadót. Mindezek egyértelműen bizonyítják, hogy Marxnak már a negyvenes években eltökélt szándéka volt összefoglaló politikai gazdaságtani munka megírása, de szándékát ekkor az objektív akadályok miatt nem tudta megvalósítani. Politikai gazdaságtani nézeteit csak újabb polemikus művében, a *filozófia nyomorúságában*, illetve később a *Bérmunka és tőke*, majd a *Munkabér* c. cikkében sikerült kifejtjenie.

* A címek magától Marxtól származnak, de az általunk kiválogatott részleteknek tartalmuk összefoglalásaként szintén adtunk címeket, ezeket zárójelben közöljük. Az első részlet az Arhiv idézett kiadásának 30–34. oldalán található, a továbbiakban is mindig ennek a kiadásnak az oldalszámát adjuk meg. — Szerk.

Cezúrát *Marx* politikai gazdaságtani munkásságában maga a történelem húzott. Elméleti kutatásaihoz csak az 1848-as forradalmi periódus elmúltával tért vissza, ekkor vetődött fel benne ismét egy rendszeres politikai gazdaságtani mű terve. 1851-től kezdve *Engels* számos sürgető-érdeklődő levelet írt *Marx*hoz, s levelezésükből kitűnik, hogy mindketten közeli időpontra várták a mű elkészültét. Feltételezhető, hogy *Marx* ekkor már szakított azzal a gondolattal, hogy e munkáját a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* pusztán kisebb-nagyobb átalakításával írja meg, hanem egészen előlről kezdte el művének felépítését.

A konkrét kutatások viszont rengeteg időt követeltek — *Marx* feldolgozta az egész közgazdaságtani irodalmat, nagy mértékben akadályozta betegsége is —, s így 1857 előtt valószínűleg nem is fogott hozzá a munka megírásához.

Az 1857—58-as kézirat *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie* címen ismeretes, ezt *Marx* Bevezetéssel és Előszóval egészítette ki. A *Grundrisse* egy részéből dolgozta ki 1859-ben megjelent *A politikai gazdaságtan bírálatához* c. művét. *Marx* ez utóbbi folytatásául tervbevette az egész kézirat átdolgozását, s a munkához 1861-ben kezdett hozzá. A *Tőke* előmunkálatainak következő állomása tehát egy 1861—63-ban keletkezett kézirat, amelynek egyik részlete *Értéktöbbletelméletek* címmel meg is jelent.

Ezt az 1861—63-as kéziratot *Marx* 1863—65-ben ismét átdolgozta — s ezzel lezárultak a *Tőke* előmunkálatai. Az 1863—65-ös kézirat egy részét formálta azután 1866-ban a *Tőke* I. kötetének végső kéziratává. (Az 1866 utáni kéziratokról *Engels* tudósít a *Tőke* általa kiadott II. és III. kötetének előszavaiban.) A kézirat másik — „*A tőke. I. kötet. A tőke termelési folyamata. VI. fejezet. A közvetlen termelési folyamat eredményei*” című — részét az 1863—65-ös szövegvariáns szerint szintén a *Tőke* I. kötetébe szánta, de az 1866-os végső kéziratból mégis kihagyta. Ezt a kéziratrészletet — mely *marxi* számozás szerint a 441—495. oldalakat foglalja magában, két betoldással, amelyek a 96—107-es, ill. a 262—64-es számozást viselik, azonkívül néhány beiktatott oldalt, amelyek későbbi, alkalmi megjegyzéseit tartalmazzák — a moszkvai *Партийное Издательство* 1933-ban — mint az *Аpxив Маркса и Энгельса* sorozat II(VII). kötetét — kiadta.

A kihagyott fejezet sorsának kulcsát az 1861—63-as kézirat 1862-ből származó 18. füzeté tartalmazza. Ebben *Marx* kidolgozta az I. kötetbe szánt kilenc pontot. Az első hat megegyezett a *Tőke* I. kötete első kiadásának hat fejezetével, illetve szakaszával (mint ismeretes, a későbbiekben a fejezetekből szakaszok lettek, az V. szakaszból kivált s önálló (VI.) szakasszá lett a munkabérről szóló rész, a VI.-ból pedig VII. lett, így alakult ki a *Tőke* I. kötetének jelenlegi hétszakaszos felépítése). A tervezett kilencből tehát az utolsó három pont nem került be a *Tőke* I. kötetébe. A 7. pont a termelés folyamatának eredményével, a 8. az értéktöbblet-elméletekkel, a 9. pedig a termelőmunka-elméletekkel foglalkozott volna. Az utolsó két pont elhagyása teljesen érthető, hiszen *Marx* az elmélet-történeti részeket külön akarta megjelentetni. A 7. pont, ill. az annak megfelelő, kidolgozott (az első kiadásba eredetileg VI.-nak tervezett) fejezet elhagyása azonban csak a tartalma, ill. *Marx* közvetlen utalása alapján érthető meg.

Mint a címe is mutatja, ez a fejezet a *Tőke* I. kötetének összefoglalásául szolgált, a termelési folyamat elemzésének eredményeit összegezi. A fejezetre valóban egészében az jellemző, hogy nem új kérdéseket vizsgál, hanem összefoglalja az I. kötetben elvégzett vizsgálatok eredményeit. A fejezetben a következő három téma kifejtését tervezte: 1. Az áru mint a tőke, mint a kapitalista termelés terméke, 2. A kapitalista termelés mint értéktöbblettermelés, 3. Az egész viszony termelése és újratermelése, miáltal ez a termelési folyamat mint kapitalista jellemződik. Ahogy tehát a *Tőke* elemzésének kiindulópontja az áru, mely a kifejtés során a tőkévé konkretizálódik, úgy *Marx* eredeti terve szerint az elemzés végpontja ismét az áru lett volna, de már nem mint előzmény, hanem mint a tőkés termelés eredménye. Ahogy tehát a *Tőke* három kötete maga is teljességet és lezárttságot nyújt, úgy ezt a lezárttságot, a konkrét formákhoz való visszatérést megtervezte a *Tőke* I. kötetére önállóan is, összefoglalva a tőkés termelés legfontosabb jellemzőit, az árumozgást, az értéktöbblettermelést és a termelési viszonyok egész rendszerét, amelyek a kapitalizmust mint társadalmi formációt jellemzik.

Hogy ez az összefoglaló rész mégsem jelent meg az I. kötetben, annak nem elméleti, hanem egészen praktikus okai voltak. *Marx* 1865-ben még azt írja *Engels*nek, ragaszkodik ahhoz, hogy a *Tőke* egész anyaga egyszerre jelenjék meg. Terve szerint négy könyv lett volna: három elméleti s egy történeti (az *Értéktöbblet-elméletek*). A négy könyvet három kötetben akarta kiadni, a II. kötetet a mai II. és III. kötet (azaz a II. és III. könyv) együttesen alkotta volna. 1866-ban, az I. kötet végleges kidolgozásakor azonban belátta, hogy az egész anyaggal rövidesen nem készül el, s ezért, engedve a sürgetéseknek, úgy döntött, hogy az I. kötetet önállóan megjelenteti. Erről ír *Kugelman*nak 1866. október 13-án.

Így, mivel a *Töke* egész elméleti részét egyszerre nem adhatta ki, a külön-külön megjelenő két kötet mindegyikét önállóvá kellett formálnia. Kihagyta tehát a szóban forgó fejezetet, amely — összefoglaló jellege miatt — az I. kötetben átmenetül szolgált volna a II.-ra, mert helyesebbnek látta, hogy inkább a II. kötetben jelenjék meg a II. és III. könyv bevezetőjeként. Engels viszont, nem tudva Marxnak erről a szándékáról, ezt a fejezetet nem használta fel a II. és III. könyv végső kidolgozásánál, így a jelen kézirat — a *Töke* I. könyvének eredeti és kidolgozott anyaga — kiadatlan maradt. A II. és III. könyv további sorsáról még csak annyit, hogy Engels még 1884. január 28-án, tehát néhány hónappal Marx halála után Lavrovhoz írott levelében is még együtt említi mind a kettőt mint II. kötetet. Később azonban, mivel sietett a kiadással, s félt, hogy nem sikerül befejeznie mind a kettőt, mégis szétválasztotta őket: a II. könyvet önállóan mint II. kötetet jelentette meg.

A szóban forgó fejezet tehát 1863–65-ben íródott, de szervesen kapcsolódik az 1861–63-as kéziratához is, amelynek az 5., ill. a 21. füzetéből Marx egyes részeket szó szerint átmásolt. (Megjegyzendő, hogy a kifejtés nem a fejezet eleji pontok sorrendjét követi, hanem a második pont elemzésével kezdődik, és az elsővel zárul.) Az általunk közölt szemelvények a fejezet legfontosabb részét, kb. egyharmadát teszik ki. Terminológiája általában megfelel a *Töke* kategóriarendszerének, kivétel csak a munkaképesség (Arbeitsvermögen), amely a munkaerő (Arbeitskraft) helyett szerepel, ez utóbbi kifejezés csak szórványosan fordul elő.

A kéziratot különösen az teszi jelentőssé, hogy Marx itt elvégzi az I. kötetben fel dolgozott anyag gazdasági, filozófiai és történeti általánosítását. Ezért a filozófiai problematika ebben a részben jóval gazdagabb, mint a *Töke* I. kötetében általában. A gazdasági általánosítás egyfelől az árumozgáson keresztül történik — az árut mint a tőkés termelés előzményét és eredményét, kezdő és végpontját mutatja meg, az elemzés tehát az absztrakt általánostól a konkrét általános felé halad —, másfelől az értéktöbblettermelés összefoglalásán keresztül. A történeti általánosításban megtaláljuk a tőkés társadalom genezisének és helyének összefoglalását, a filozófiában pedig a tőkés termelés egészének elidegenedett rendszerként való értelmezését.

Az árumozgásról szóló részlet — a legutolsó — a legtöredékesebb. A legjobban kidolgozott az értéktöbbletről szóló, amelyben Marx az elidegenedés problémájával foglalkozik. Ennek jelentőségét és aktualitását nehéz elvitatni. Számos marxista véleményét hallottuk arról, hogy az érett Marx, a *Töke* szerzője szakít az elidegenedés fiatalkori problémájával és kategóriájával. E nézeteket szerintünk már a *Töke* hagyományos anyagán is cáfolni lehet, de rendkívül frappánsan mutatja helytelen voltukat a jelen kézirat, amelyben Marx a *Töke* I. kötetének egész elemzését mint az elidegenedett munka mozgásának elemzését foglalja össze. Ez is bizonyítja, hogy Marx az elidegenedést a konkrét politikai gazdaságtani elemzéseiben konkretizálta, s mint rendszerező elvet, összefoglaló kategóriát változatlanul megtartotta.

Nem kívánjuk a közölt kézirat összes problémáit exponálni. Találunk az alábbi részletekben történetfilozófiai és antropológiai problémákat egyaránt, a tudomány termelőerővé válásától a munka társadalmiasulásáig. Az egész kézirat jól érzékelteti a marxi életmű kimeríthetetlenségét és gazdagságát.

A. A.

2. A KAPITALISTA TERMELES MINT ÉRTÉKTÖBBLETTERMELES

(*A munka elidegenedésének összefoglalása*)

... A termelési eszközök, amelyeket a munkás alkalmaz a valóságos munkafolyamatban, a tőkés tulajdonában vannak ugyan, és így, mint korábban kifejtettük, a munkás munkájával, amely az ő saját életnyilvánulása, mint *tőke* lépnek szembe. De másfelől ő alkalmazza ezeket a maga munkájában. A valóságos munkafolyamatban *elhasználja* a munkaeszközöket mint munkájának vezető közegét, a munkatárgyat pedig mint azt az anyagot, amelyben munkája jelentkezik. Éppen ezáltal változtatja a termelési eszközöket a termék célszerű formájává. Másként jelentkezik azonban a dolog az értékesítési folyamat álláspontjáról. Nem a munkás alkalmazza a termelési eszközöket, hanem a termelési eszközök alkalmazzák a munkást. Nem az eleven munka valósul meg a tárgyasult munkában mint a maga objektív szervében, hanem a tárgyasult munka tartja fenn és gyarapítja magát az eleven munka felszívásával, s ezáltal *magát értékesítő érték*ké, *tőkévé* válik, mint ilyen funkcionál. A termelési eszközök már csak a lehető legnagyobb mennyiségű eleven munka *felszívójaként* jelennek meg. Az eleven munka már csak mint meglevő értékek értékesítésének és ezért tőkésítésének eszköze jelenik meg. S a korábban kifejtettektől eltekintve, a termelési eszközök éppen ezért, jelennek meg ismét az eleven munkával szemben éminemment* mint a *tőke* létezése, mégpedig most mint a múltbeli, holt munkának az eleven munka feletti uralma. Az eleven munkát éppen mint *értékképzőt* kebelezik be folyton a tárgyasult munka értékesítési folyamatába. Mint erőfeszítés, mint életerő kifejtése, a munka a munkás személyes tevékenysége. De mint *értékképző*, mint *tárgyasulásának folyamatában* levő, a munkás munkája, mihelyt belépett a termelési folyamatba, maga is a tőkeérték egyik *létezési módja*, bekebelezték abba. Ez az *értékfenn-tartó* és *új értéket* létrehozó erő ezért a tőke ereje, és ez a folyamat úgy jelenik meg, mint a tőke *önértékesítésének* és még inkább mint a munkás elszegényítésének folyamata, aki az általa létrehozott értéket egyszersmind *tőle magától idegen érték*ként hozza létre.

A tőkés termelés alapzatán a tárgyasult munkának ez a képessége, hogy *tőkévé* változzék, azaz hogy a termelési eszközöket eleven munka parancsnoklásának és kizsákmányolásának eszközévé változtassa, úgy jelenik meg, mint termelési eszközöket magán- és magáértvalóságukban megillető (ahogy *δυνάμει*** persze össze is van kötve velük ezen a bázison), tőlük elválaszthatatlan, ezért mint olyan *tulajdonság*, amely őket mint dolgokat, mint használati értékeket,

* — kiváltképpen — Szerk.

** — potenciálisan — Szerk.

mint termelési eszközöket megilleti. Az utóbbiak ezért magán- és magáértvalóságukban mint *tőke* jelennek meg, a tőke pedig, amely *meghatározott termelési viszonyt* fejez ki, meghatározott társadalmi viszonyt, amelybe a termelésen belül a termelési feltételek birtokosai az eleven munkaképességekkel lépnek, mint *dolog* jelenik meg, éppen úgy, ahogy az érték mint egy dolog tulajdonsága és a dolog *árúként* való gazdasági meghatározása mint annak dologi minősége jelent meg, éppen úgy, ahogy az a társadalmi forma, amelyet a munka a pénzben kapott, mint *egy dolog tulajdonsága* jelentkezett. 2. A tőkéseknek a munkások feletti uralma valójában csak az önállósult, a munkással szemben önállósult *munkafeltételeknek* (amelyekhez a termelési folyamat objektív feltételein — *a termelési eszközökön* — kívül a munkaerő fenntartásának és működésének objektív feltételei, tehát a *létfenntartási eszközök* is hozzátartoznak) az uralma maga a *munkás* felett, habár ez a viszony csak a *valóságos termelési folyamatban* valósul meg, amely, mint láttuk, lényegében *értéktöbblet termelésének folyamata* — amely magában foglalja a régi érték fenntartását —, az *előlegezett tőke önértékesítési folyamata*. A forgalomban tőkés és munkás csak mint *árueladók* lépnek szembe egymással, de az egymásnak eladott árufajták sajátosan poláris természete folytán a munkás szükségszerűen mint a tőke *használati értékének, reális létezésének* és értéklétezésének alkotórésze lép a termelési folyamatba, habár ez a viszony csak a termelési folyamaton *béül* valósul meg, és a munka vásárlójaként csupán *önvétele* létező tőkés csak akkor válik *valódi tőkésé*, amikor a munkaképessége eladása révén *eventualiter** *bérmunkássá* változott munkás ebben a folyamatban *valóban* a tőke parancsnoksága alá kerül. A *funkciók*, amelyeket a tőkés gyakorol, csak magának a tőkének — az eleven munka felszívásával magát értékesítő értéknek — *tudatosan* és *akaratlanul* gyakorolt funkciói. A tőkés csak mint *megszemélyesült tőke*, a tőke mint személy funkcionál, ahogy a munkás csak mint *megszemélyesült munka*, amely hozzá mint győtrelem, mint erőfeszítés, de a tőkéshez mint gazdagságot létrehozó és gyarapító szubsztancia tartozik, ahogy mint ilyen *valóban* mint a tőkébe a termelési folyamatban bekebelezett elem, mint a tőke eleven, változó tényezője jelenik meg. A tőkésnek a munkás feletti uralma ezért a dolognak az ember, a holt munkának az eleven munka, a terméknek a termelő feletti uralma, hiszen valójában az áruk, amelyek a munkások feletti uralom eszközeivé válnak (de csupán maga a *tőke* uralmának eszközeként), a termelési folyamat pusztá eredményei, a termékei ennek. Ez pontosan *ugyanaz* a viszony az anyagi termelésben, a valóságos társadalmi életfolyamatban — mert a termelési folyamat ez —, amely az ideológiai területen a *vallásban* jelentkezik, a szubjektum átfordításában objektummá és viszont. *Történelmileg* tekintve ez az átfordítás a szükséges átmeneti pontként jelenik meg ahhoz, hogy a gazdagságnak mint olyannak, azaz a társadalmi munka kíméletlen termelőerőinek — s csakis ezek alkothatják egy szabad emberi társadalom anyagi bázisát — megteremtését a többség rovására kikényszerítsék. Át kell menni ezen az ellentétes formán, éppen úgy, ahogy az embernek szellemi erőit eleinte mint független hatalmakat magával szemben vallási módon kell megformálnia. Ez saját munkájának *elidegenedési folyamata*. Ennyiben a munkás eleve magasabban áll itt, mint a tőkés, mivel az utóbbi ebben az elidegenedési folyamatban gyökerezik és megtalálja benne abszolút kielégülését, a munkás ellenben mint e folyamat áldozata eleve lázadó viszonyban áll vele szemben

* — eshetőlegesen — Szerk.

és leigázási folyamatnak érzékeli. Amennyiben a termelési folyamat egyszerűsödő valóságos munkafolyamat és a tőkésnek ennek *felügyelőjeként* és *vezetőjeként* be kell töltenie egy funkciót a valóságos termelésben, annyiban tevékenysége valóban szert tesz sajátos, sokrétű tartalomra. De maga a munkafolyamat csak mint az *értékesítési folyamat eszköze* jelenik meg, éppen úgy, ahogy a termék használati értéke csak mint csereértékének hordozója. A tőke önértékesítése — az értéktöbblet teremtése —, ez tehát a tőkés meghatározó, uralkodó és átfogó célja, ténykedésének abszolút törekvése és tartalma, valójában nem egyéb, mint a kincsképző racionálissá lett törekvése és célja — felettébb szegényes elvont tartalom, amely a tőkést egy másik oldalról éppannyira tőkeviszony rabságában levőnek jeleníti meg, ha más oldalról, az ellentett pólusról is, mint a munkást...

(*A munkafolyamat dologi feltételeinek tőkeként való elidegenedése*)*

... A közgazdász, amíg a tőkés termelési folyamatot csupán a *munkafolyamat* nézőpontjából tekinti, a tőkét pusztán *dolognak*, nyersanyagnak, szerszámnak stb. nyilvánítja, utána viszont megint eszébe jut, hogy hiszen a termelési folyamat értékesítési folyamat is, és hogy ezek a dolgok az értékesítési folyamatra vonatkozóan csak *értékként* jönnek tekintetbe. „Ugyanaz a tőke hol pénzösszeg formájában létezik, hol nyersanyag, szerszám, készáru formájában. Ezek a *dolgok* voltaképpen nem a *tőke*; a tőke csak *értékükben* lakozik.”¹³¹ Amennyiben ez az érték „fennmarad, nem pusztul el többé, sokasodik, elszakad az árutól, amely létrehozta, metafizikai és nem-szubsztanciális minőséghez hasonlóan mindig ugyanannak a termelőnek (azaz a tőkésnek) a birtokában marad”¹³², azt, amit az imént még *dolognak* nyilvánítottak, most „*kereskedelmi eszmének*” nyilvánítják.¹³³

A tőkés termelési folyamat terméke sem nem pusztán *termék* (használati érték), sem nem pusztán *áru*, azaz olyan termék, amelynek csereértéke van, hanem e folyamat *sajátos terméke* az *értéktöbblet*. Termékei olyan *árúk*, amelyek több csereértékkel bírnak, azaz több munkát képviselnek, mint amennyit termelésükre pénz vagy áruk formájában előlegeztek. A tőkés termelési folyamatban a *munkafolyamat* csak mint *eszköz*, az *értékesítési folyamat* vagy az *értéktöbblet termelése* mint *cél* jelenik meg. Mihelyt a közgazdász rájön erre, a tőkét olyan gazdagságnak nyilvánítja, amelyet azért alkalmaznak a termelésben, hogy „profitot” csináljanak.¹³⁴

* Архив 54—60. о. — Szerk.

¹³¹ J. B. Say: „Traité d'économie politique” [„Értekezés a politikai gazdaságtanról”], II. köt. 429. o., jegyzet. Amikor Carey azt mondja: „*Tőke*. . . minden csereértékkel bíró cikk” (H. C. Carey: „Principles of Political Economy” [„A politikai gazdaságtan alapelvei”], I. rész, Philadelphia 1837., 294. o.), visszaesik abba a tőke-magyarázatba — „A tőke — áruk” —, amelyet már az első fejezetben említettünk, s amely magyarázat csak a tőkének a forgalmi folyamatban való megjelenésére vonatkozik. (Marx saját láb-jegyzeteit eredeti számozásukkal közöljük. — Szerk.)

¹³² Sismondi: „Nouveaux principes de l'économie politique” [„A politikai gazdaságtan új alapelvei”], I. köt. 89. o.

¹³³ „A tőke kereskedelmi eszme.” (Sismondi: „Etudes etc.” [„Tanulmányok stb.”], II. köt. 273. o.)

¹³⁴ „*Tőke*. Egy ország készletének az a része, amelyet profitra tekintettel tartanak vagy alkalmaznak a gazdagság termelésében és elosztásában.” (T. R. Malthus: „Defini-

Láttuk, hogy a pénz tőkévé változása két önálló folyamattá esik szét, amelyek egészen különböző területekhez tartoznak és egymástól elválasztva léteznek. Az első folyamat az *áruforgalom* területéhez tartozik és ezért az *áru piacon* megy végbe. Ez a *munkaképesség vétele és eladása*. A második folyamat a *megvett munkaképesség elfogyasztása*, vagyis maga a *termelési folyamat*. Az első folyamatban tőkés és munkás csak mint pénzbirtokos és árubirtokos állnak szemben egymással, és ügyletük, mint minden vásárló és eladó közötti ügylet, egyenértékek cseréje. A második folyamatban a munkás *pro tempore** mint magának a tőkének eleven alkotórésze jelenik meg, és a csere kategóriája itt teljesen ki van zárva, mivel a tőkés a termelési folyamat összes tényezőit — dologiakat éppúgy, mint személyieket — vétellel elsajátította, mielőtt ez a folyamat megkezdődik. Bár a két folyamat önállóan egymás mellett létezik, kölcsönösen megszabják egymást. Az első bevezeti a másodikat és a második véghezviszi az első.

Az első folyamat, a *munkaképesség vétele és eladása* a tőkést és a munkást csak mint áru vevőjét és eladóját mutatja meg nekünk. Ami a munkást más áruladóktól megkülönbözteti, az csupán az általa eladott áru *sajátos természete, sajátos használati értéke*. De az áruk különös használati értéke mit sem változtat az ügylet gazdasági formameghatározottságán, azon, hogy a vevő pénzt, az eladó pedig árut képvisel. Annak *bebizonyításához* tehát, hogy a tőkés és a munkás közti viszony semmi egyéb, mint árubirtokosok közti viszony, akik kölcsönös előnyükre és szabad szerződéssel pénzt és árut cserélnek egymással, elég az első folyamatot elszigetelni és kitartani annak formai jellege mellett. Ez az egyszerű fogás nem boszorkányság, de ebből áll a vulgáris gazdaságtan egész bölcsessége.

Láttuk, hogy a tőkének nemcsak munkaképességgé, hanem a munka-folyamat tárgyi tényezőivé, termelési eszközökké is át kell változtatnia a pénzét. Ha azonban az egész tőkét, tehát a munkaképesség-vásárlók összességét vesszük szemügyre az egyik oldalon, és a munkaképesség-eladók összességét, a munkások összességét a másikon, akkor a munkás éppen azért kényszerül arra, hogy egy áru helyett saját munkaképességét adja el áruként, mert a másik oldalon az összes termelési eszközök, a munka összes tárgyi feltételei, akárcsak az összes létfenntartási eszközök — pénz, termelési eszközök és létfenntartási eszközök — idegen tulajdonként állnak szemben vele, tehát mert minden *tárgyi gazdagság* az *árubirtokos* tulajdonaként *szembenáll* a munkással. Eleve feltételezett, hogy a munkás mint *nem-tulajdonos* dolgozik és *munkájának feltételei* mint *idegen tulajdon* szembenállnak vele. Hogy az I. számú tőkés pénzbirtokos, és a II. számú tőkéstől, akinek termelési eszközök vannak a birtokában, megvásárolja ezeket a termelési eszközöket, a munkás viszont az I. számú tőkéstől kapott pénzen létfenntartási eszközöket vásárol a III. számú tőkéstől, az mit sem változtat azon a körülményen, hogy az I., II. és III. számú tőkések együttevve a pénz, a termelési eszközök és a létfenntartási eszközök kizárólagos birtokosai. Az ember csak akkor élhet, ha megtermeli létfenntartási eszközeit, és csak akkor termelhet létfenntartási eszkö-

tions in Political Economy" [„Politikai gazdaságtani definíciók”, új kiad. stb. John Cazenove-tól. London 1853, 10. o.) „Tőke a termelésre és általában a profitszerzés céljából alkalmazott gazdagság része.” (Th. Chalmers: „On Political Economy etc.” [„A politikai gazdaságtanról stb.”], II. kiad. London 1832, 75. o.)

* — időlegesen — Szerk.

zőket, ha termelési eszközök birtokában, a munka tárgyi feltételeinek birtokában van. Eleve magától értetődik tehát, hogy a munkás, aki meg van fosztva a termelési eszközöktől, a létfenntartási eszközöktől is meg van fosztva, mint ahogy fordítva, az az ember, aki meg van fosztva a létfenntartási eszközöktől, nem tud termelési eszközöket létrehozni. Tehát az, ami már az első folyamatban, mielőtt a pénz vagy az áru valóban *tőkévé* változott, eleve a *tőke jellegét* nyomta ezekre, nem ezeknek mint pénznek a természete, sem ezeknek mint árunak a természete, sem nem ezeknek az áruknak mint létfenntartási eszközöknek és termelési eszközöknek az anyagi használati értéke, hanem az a körülmény, hogy ez a pénz és ez az áru, ezek a termelési eszközök és létfenntartási eszközök mint *önálló hatalmak*, birtokosaikban megismerve, lépnek szembe a minden tárgyi gazdagságtól megfosztott *munkaképességgel*, hogy tehát a munka megvalósításához szükséges dologi feltételek *elidegenedtek* magától a munkástól, inkább mint saját akarattal és saját lélekkel megáldott *fétisek* jelennek meg, hogy *árúk* mint *személyek megvásárlói* szerepelnek. A munkaképesség megvásárlója csupán megismerése a *tárgyasult* munkának, amely önmagának egy részét létfenntartási eszközök formájában leadja a munkásnak, hogy a másik részébe bekebelezze az *eleven munkaképességet* és ezen bekebelezés által magát teljesen fenntartsa és eredeti mértékén túl növekedjék. Nem a munkás vásárolja meg a létfenntartási eszközöket és a termelési eszközöket, hanem a létfenntartási eszközök vásárolják meg a munkást, hogy bekebelezzék a termelési eszközökbe.

A *létfenntartási eszközök* különös anyagi létezési forma, amelyben a tőke szembe lép a munkással, mielőtt az utóbbi ezeket munkaképességének eladása útján elsajátítaná. De mihielyt a termelési folyamat megkezdődik, a munkaképesség már el van adva, tehát a létfenntartási eszközök, legalább is de jure*, átmentek a munkás fogyasztási alapjába. Ezek a létfenntartási eszközök nem elemei a munkafolyamatnak, amelynek magán a működő munkaképességen kívül nincs más előfeltétele, mint a munkaanyag és a munkaeszközök. A munkásnak valójában létfenntartási eszközökkel kell fenntartania munkaképességét, de ez a magánfogyasztása, amely egyszersmind munkaképességének újratermelése, kívül esik az áru termelési folyamatán. Lehetséges, hogy a tőkés termelésben a tőke ténylegesen a munkás egész rendelkezésre álló idejét felszívja, tehát hogy a létfenntartási eszközök elfogyasztása ténylegesen pusztán magának a munkafolyamatnak egy incidenseként jelenik meg, mint az, hogy a gőzgép szénét fogyaszt, a kerék olajat vagy a ló szénát, mint a dolgozó rabszolga egész magánfogyasztása, s ebben az értelemben sorolja fel *Ricardo* (lásd fentebb a 127. jegyzetet) a nyersanyag, szerszámok stb. mellett a „táplálékot és ruházatot” mint olyan dolgokat, amelyek „hatást adnak a munkának” és ezért mint „tőke” szolgálnak a munkafolyamatban. De akár-hogy is alakul ez *ténylegesen*, a létfenntartási eszközök, mihielyt a szabad munkás fogyasztja el őket, árúk, amelyeket *megvásárolt*. Mihielyt átmennek a kezébe, tehát még inkább mihielyt elfogyasztja őket, nem tőkék többé. Nem alkotják tehát egyik olyan *anyagi elemet* sem, amelyben a *tőke* a *közvetlen termelési folyamatban* megjelenik, jóllehet *anyagi létezési formáját* alkotják a *változó tőkének*, amely a *piacon*, a *forgalmi területen* belül mint munkaképesség megvásárlója lép fel...

* — jogilag — Szerk.

(A termelési folyamat elemeinek önállósulása)*

... De a tőke magán- és magáértvalóságában közömbös mindegyik termelési terület *különössége* iránt, és csak az, hogy nehezebb vagy könnyebb-e eladni ennek vagy annak a termelési területnek az áruát, határozza meg, hol fekteti be, hogyan fekteti be magát és milyen terjedelemben megy át egyik termelési területről a másikra vagy váltogatja elosztását a különböző termelési területek között. A valóságban a tőkének ez a folyékonysága sűrűlódásokba ütközik, amelyeket itt nem vizsgálhatunk meg bővebben. De egyfelől, mint később látni fogjuk, a tőke eszközöket teremt magának ahhoz, hogy ezeket a sűrűlódásokat, amennyiben csak magának a termelési viszonyoknak a természetéből erednek, leküzdje, másfelől a neki sajátos termelési mód kifejlődésével kiküszöböli a különböző termelési területeken való szabad mozgásának minden törvényszabta és gazdaságon kívüli akadályát. Mindenekelőtt ledönti az összes törvényszabta vagy hagyományos korlátokat, melyek megakadályozzák, hogy belátása szerint vásárolja meg ezt vagy azt a fajta munkaképességet, vagy hogy tetszése szerint sajátítsa el ezt vagy azt a fajta munkát. Továbbá jóllehet a munkaképességnek minden különös termelési területen különös alakja van, mint fonási, cipészkedési, kovácsolási stb. képesség, s ezért minden különös termelési területhez olyan munkaképességre van szükség, amely egy különös oldal felé fejlődött, *elkülönült* munkaképességre, mégis a tőkének ugyanaz a folyékonysága feltételezi a tőke közömbösségét az általa elsajátított munkafolyamat különös jellege iránt, feltételezi ugyanazt a folyékonyságot vagy *változékonyságot* a munkában, tehát abban, ahogy a munkás alkalmazni tudja munkaképességét. Látni fogjuk, hogy maga a tőkés termelési mód hozza létre ezeket a saját tendenciájával szembenálló gazdasági akadályokat, de kiküszöböli e változékonyság összes *törvényszabta és gazdaságon kívüli* akadályait.¹⁴³ Ahogyan a tőkének mint magát értékesítő értéknek közömbös az a különös anyagi alak, amelyben a munkafolyamatban megjelenik, legyen az akár gőzgép, akár trágyadomb vagy selyem, ugyanúgy a munkásnak közömbös munkájának *különös tartalma*. Munkája a tőkéé, csupán használati értéke annak az árunak, amelyet ő eladott, és csupán azért adta el, hogy pénzt és a pénzzel létfenntartási eszközöket sajátítsa el. A munka fajtájának változása csak azért érdekli, mert minden különös munkafajta a munkaképesség más fejlődését kívánja meg. Ha a munka különös tartalma iránti közömbössége nem teszi őt képessé arra, hogy munkaképességét parancsra változtassa, akkor ezt a közömbösséget azzal mutatja meg, hogy helyettesítőit, a felnövekvő nemzedéket, a piac parancsa szerint egyik munkából a másikba dobja. Minél fejlettebb egy országban a tőkés termelés, annál inkább megkövetelik a munkaképességtől a *változékonyságot*, annál közömbösebb a munkás a munkájának *különös tartalma* iránt és annál folyékonyabb a tőke mozgása egyik termelési területről a másikra. A klasszikus gazdaságtan a munkaképesség *változékonyságát* és a tőke *folyékonyságát* axiómaként előfeltételezi, és annyiban joggal, hogy ez a tőkés termelési mód

* Архив 76—82. о. — Szerk.

¹⁴³ „Mindenki, ha törvény nem korlátozná, áttérne egyik foglalatosságról a másikra, ahogy az üzlet különféle fordulatai kívánják.” („Considerations concerning taking off the Bounty on Corn exported etc.” [„Megfontolások a gabona kiviteli prémiumának eltörlését illetően stb.”], London 1753., 4. o.)

tendenciája, amely minden akadály ellenére — ezeket nagyrészt ő maga hozza létre — kíméletlenül keresztültör. Hogy a politikai gazdaságtan törvényeit tisztán ábrázolják, elvonatkoztatnak a súrlódásoktól, mint ahogy a tiszta mechanikában elvonatkoztatnak a különös súrlódásoktól, amelyeket a mechanika alkalmazásának minden különös esetében le kell küzdeni.¹⁴⁴

Jóllehet tőkés és munkás a piacon csak mint *vásárló*, pénz, és mint *eladó*, áru, lép szembe egymással, ezt a viszonyt alkujuk sajtáságos tartalma eleve sajátosan színezi, annál is inkább, mert a tőkés termelési módnál előfeltétel, hogy a két félnek a piacon való fellépése *ugyanabban* az ellentett meghatározásban *állandóan* ismétlődik, vagyis állandó. Ha egyáltalában árubirtokosok viszonyát szemléljük a piacon, akkor ugyanaz az árubirtokos felváltva mint áru eladója és vevője lép fel. Hogy két árubirtokos mint vevő és eladó különbözik egymástól, az csupán állandóan továbbtűnő különbség, mivel mindnyájan felváltva ugyanazokat a szerepeket játsszák egymással szemben a forgalmi területen. Mármost igaz, hogy a munkás is, miután munkaképességét eladta, pénzzé változtatta, vevővé válik és a tőkések pusztán árueledókként lépnek vele szembe. De a pénz az ő kezében csak forgalmi eszköz. A tulajdonképpeni *árupiacon* a munkás valójában, mint minden más pénzirtokos, csak mint vevő különbözteti meg magát az árubirtokostól mint eladótól. A *munkapiacon* ellenben a *pénz* mindig mint a *tőke* pénzformája és ezért a pénzirtokos mint megszemélyesített tőke, mint *tőkés* lép szembe vele, ahogy ő viszont a pénzirtokossal mint a munkaképességnek és ezért a munkának pusztá megszemélyesítője, mint *munkás* lép szembe.¹⁴⁵ Nem pusztá vevő és pusztá eladó áll egymással szemben, hanem *tőkés* és *munkás* lép szembe egymással a forgalmi területen, a piacon, mint *vevő* és *eladó*. *Tőkés—munkás* viszonyuk az előfeltétele vevő—eladó *viszonyuknak*. Más árueledóktól eltérően nem olyan viszony ez, amely egyszerűen magának az árunak a természetéből fakad, hogy tudniillik senki sem közvetlenül a maga életszükségletére termeli a termékeket, hanem mindenki egy meg-

¹⁴⁴ Sehol sem jelenik meg a tőke folyékony-sága, a munka változékonysága és a munkásnak munkája tartalma iránti közömbössége erősebben, mint az Észak-Amerikai Egyesült Államokban. Európában, még Angliában is, a tőkés termelést még mindig sújtják és meghamisítják feudális reminiscenciák. Például hogy a pékséget, cipészetet stb. Angliában csak most kezdik *tőkés* módon üzni, az teljességgel annak a körülménynek tulajdonítható, hogy az angol tőkének feudális előítéletei voltak a „tiszteletreméltóságot” illetően. „Tiszteletreméltó” volt négerket rabszolgának eladni, de nem volt „tiszteletreméltó” kolbászt, csizmát vagy kenyeret csinálni. Ezért az Egyesült Államokból származik minden olyan gépi berendezés is, amely az európai „nem-tiszteletreméltó” üzleti ágakat aláveti a tőkés termelési módnak. Másrészt a személy sehol nem olyan közömbös a munka fajtája iránt, amelyet végez, mint az Egyesült Államokban, sehol nincs annyira tudatában annak, hogy munkája mindig ugyanazt a terméket szolgáltatja, pénzt, és sehol nem megy át olyan nemtörődömséggel a legösszegegyeztetetlenebb munkájakon. A munkaképességnek ez a „változékonysága” ezért itt a szabad munkás egészen megkülönböztetett tulajdonságaként jelenik meg, ellentétben a dolgozó rabszolgával, akinek munkaképessége stabil és csak a helyileg már hagyományos módon használható fel. „A rabszolgamunka szerfelett fogyatékos a változékonyság tekintetében... ha dohányt termelnek, akkor a dohány válik az egyetlen terménnyé, és dohányt termelnek, bármilyen is a piac állapota, és bármilyenek a talajviszonyok.” (Cairnes: „The Slave Power” [„A rabszolga-energia”], 46—47. o.)

¹⁴⁵ „A gyárosnak a munkáshoz való viszonya... tisztán gazdasági viszony. A gyáros a 'tőke', a munkás a 'munka'.” (F. Engels: „Lage der arbeitenden Klassen etc.” 329. o. [A munkásosztály helyzete Angliában. Marx és Engels Művei, 2. köt. Bp. 1958. 456. o.])

határozott terméket mint *árut* termel, s ennek eladása révén sajátítja el a másiktól a termékeit. Ez nem a *munkának* az a *társadalmi megosztása* és a különböző munkaágaknak egymással szemben való önállósulása, amely például a cipézt csizmák eladójává és bőr vagy kenyér megvásárlójává teszi. Hanem ez maga a *termelési folyamat* összetartozó elemeinek *megosztása* és kölcsönös megszemélyesülésig menő *önállósulásuk* egymással szemben, ami által a *pénz* mint a *tárgyasult munka* általános formája munkaképességgel, a *csereérték* és ezért a gazdagság eleven forrásának *vásárlójává* válik. A *valóságos* gazdagság — csereértékét tekintve a *pénz*, használati értékét tekintve a *létfenntartási eszközök* és a *termelési eszközök* — mint személy lép szembe a gazdagság lehetőségével, vagyis a munkaképességgel mint másik személlyel.

Mint hogy az *értéktöbblet* a termelési folyamat sajátos terméke, ezért terméke nemcsak *áru*, hanem *tőke* is. A termelési folyamaton belül a munka tőkévé változik. A munkaképesség tevékenysége, vagyis a munka, a termelési folyamatban *tárgyasul*, ily módon értékké válik, de mivel a munka, már mielőtt megkezdődik, nem magáé a munkásé többé, ezért az, ami az ő számára *tárgyasul*, *idegen munka tárgyasulása* és ezért a munkaképességgel önállóan szembeálló érték, *tőke*. A *termék* a tőkésé, és a munkással szemben ugyanúgy tőkét képvisel, mint a *termelési elemek*. Másrészt meglevő érték — vagy pénz — csak akkor válik *valóban* tőkévé, amikor, először, mint magát értékesítő érték, mint *folyamatot végző* érték jelentkezik, és mint ilyen akkor jelentkezik, amikor a munkaképesség tevékenysége, a munka, a termelési folyamatban mint abba bekebelezett és hozzátartozó energia hat, és amikor, másodszor, mint *értéktöbblet* megkülönbözteti magát magától mint eredetileg előfeltételezett *értéktől*, ami viszont a többletmunka tárgyasulásának eredménye...

A munka reális alávetése a tőkének, vagyis a sajátosan tőkés termelési mód

(A munka társadalmi termelőerejének elidegenedése)*

A III. fejezetben** részletesen kifejtettük, hogy a *relatív értéktöbblet termelésével* — (az egyes tőkés szempontjából, amennyiben megragadja a *kezdeményezést*, az sarkall erre, hogy az érték egyenlő a termékben tárgyasult társadalmilag szükséges munkaidővel; hogy tehát számára *értéktöbblet* jön létre, mielőtt termékének *egyéni* értéke annak társadalmi értéke *alatt* áll és ezért egyéni értéke *felett* adható el) — a termelési mód egész reális alakja megváltozik és egy sajátosan *tőkés termelési mód* keletkezik (technológiailag is), amelynek bázisán és amellyel együtt fejlődnek csak ki a tőkés *termelési folyamatnak* megfelelő *termelési viszonyok* is a termelés különböző szereplői és sajátlag a tőkés és a bérmunkás között.

A munka *társadalmi* termelőerői, vagyis a közvetlenül *társadalmi, társadalmasult* (közös) munka termelőerői — a kooperáció, a műhelyen belüli munkamegosztás révén, a *gépi berendezés* alkalmazása révén és egyáltalában a termelési folyamatnak a természettudomány, a mechanika, a kémia stb. meghatározott célokra való tudatos *alkalmazásává* történő átváltoztatása

* Архив 96—100. о. — Szerk.

** Az utalás a Tőke I. köt. első, hatos beosztásának megfelelő fejezetre vonatkozik. — Szerk.

révén, *technológia* stb. révén —, éppúgy, mint a mindezeknek megfelelő *nagy szinten folyó munkák* stb. (csak ez a társadalmasult munka képes az emberi fejlődés *általános* termékeit, mint a matematikát stb. a *közvetlen* termelési folyamatra alkalmazni, mint ahogy másrészt e tudományok fejlődése előfeltételezi az anyagi termelési folyamat egy meghatározott szintjét), az egyedek stb. többé-kevésbé elszigetelt munkájával ellentétben a *társadalmasult munka* termelőerejének ez a fejlődése, és vele a *tudománynak*, a társadalmi fejlődés ezen *általános* termékének a *közvetlen termelési folyamatra* való *alkalmazása* — mindez mint a *tőke termelőereje*, nem mint a munka termelőereje jelentkezik, vagy csak mint a tőkével azonos munka termelőereje, s mindenesetre nem mint az egyes munkásnak vagy a termelési folyamatban kombinált munkásoknak a termelőereje. A tőkeviszonyban egyáltalában benne rejlő misztifikáció most sokkal tovább fejlődik, mint amennyire ez a munka csupán formális alávetésekor a tőkének történt és történhetett. Másrészt csak itt lép csattanósan előtérbe (sajátosan előtérbe) a tőkés termelés történelmi jelentősége is, éppen magának a közvetlen termelési folyamatnak az átalakítása és a munka társadalmi termelőerőinek a fejlődése révén.

Kimutattuk (III. fejezet), hogy az, ami munkájában „társadalmi” stb., nemcsak „képzeletben”, hanem „ténylegesen” nemcsak idegenül, hanem ellenében és ellentétesen és mint a tőkében tárgyiasult és megszemélyesült valami lép szembe a munkással.

Ahogy az abszolút értéktöbblet termelése úgy tekinthető, mint annak anyagi kifejezése, hogy a munkát formálisan alávetették a tőkének, úgy a relatív értéktöbblet termelése mint annak anyagi kifejezése, hogy a munkát valóságosan alávetették a tőkének.

Mindenesetre az értéktöbblet két formájának — az abszolútnak és a relatívnak — ha mindegyiket magáért-valóan, különvált létezésében tekintjük — s az abszolút értéktöbblet mindig megelőzi a relatívat — a munka tőkének való alávetésének két különvált formája felel meg, illetve a tőkés termelés két különvált formája, amelyek közül az első mindig előfutára a másiknak, ámbár a továbbfejlődött, a második forma viszont bázisa lehet annak, hogy az elsőt új termelési ágakba bevezessék ...

Utólagos megjegyzések a munka tőkének való formális alárendeléséről

(A céhviszony és a tőkeviszony különbsége a formális alárendeltségben)*

... Ha fölé- és alárendeltségi viszony lép a rabszolgaság, jobbágy-ság, vazallusság, az alárendeltség patriarchális stb. formái helyére, csak a *formájában* történik *változás*. A forma *szabaddá válik*, mert már csak *dologi* természetű, formálisan önkéntes, *tisztán gazdasági*.

Vagy a termelési folyamatban való *föle- és alárendeltségi* viszony a termelési folyamatban való korábbi *önállóság* helyébe lép, mint például minden önellátó parasztnál, bérlőnél, akiknek csak termékjáradékot kellett fizetniök akár az államnak, akár a földesúrnak, a falusi házi mellékipar vagy *önálló kézművesség* helyébe. Itt tehát megvan a termelési folyamatban való korábbi *önállóság* elvesztése, s a fölé- és alárendeltségi viszony maga is a tőkés termelési mód bevezetésének a terméke.

* Архив 106—118. о. — Szerk.

Végül meglehet, hogy a tőkés—bérmunkás viszony a *céhes mesternek, legényeknek és inasainak* a helyébe lép; olyan átmenet ez, amelyet részben a városi manufaktúra tesz meg keletkezésekor. A *középkori céhviszony*, amely analóg formában Athénban és Rómában is kifejlődött szűk körben, s amely oly döntően fontos volt Európában egyfelől a tőkés megjelenése, másfelől egy szabad munkás-rend kialakulása szempontjából, egy *korlátozott*, még nem adekvát formája a tőke—bérmunka viszonyoknak. Itt egyfelől a vevő—eladó viszony létezik. Bért fizetnek, és mester, legény és inas mint szabad személyek állnak szemben egymással. Ennek a viszonyoknak a technológiai bázisa a *kézműves üzem*, amelyben a termelés döntő tényezője a *munkaszerszám* többé-kevésbé művészi kezelése, az önálló személyes munka, s ezért itt a munka eredményét annak szakmai fejlettsége határozza meg, amely hosszabb-rövidebb tanulódót kíván. A mester itt a termelési feltételek, a kéziszerszám, a munkaanyag birtokában van ugyan (habár a kéziszerszám lehet a legényé is), övé a termék. Ennyiben *tőkés*. De mint tőkés nem *mester*. Eleinte maga is *kézműves*, és feltevés szerint mester a kézművességében. Magán a termelési folyamaton belül éppúgy kézművesként szerepel, mint legényei, és ő avatja csak be inasait a kézművesség titkába. Ugyanaz a viszonya inasaihoz, mint egy professzoré a tanítványaihoz. Ezért az inasokhoz és legényekhez való viszonya nem a tőkésnek mint olyannak a viszonya, hanem a kézművesség *mesteréé*, aki mint ilyen a korporációban és ezért velük szemben hierarchikus állást foglal el, amely feltevés szerint a kézművességbeli saját *mester-voltán* nyugszik. Tőkéje ezért mind *anyagi* alakját, mind értékkerjedelmét tekintve kötött tőke, amely még semmiképpen sem kapta meg a tőke szabad alakját. Ez a tőke nem *meghatározott mennyiségű tárgyasult munka*, általában-való érték, amely munkafeltételek ilyen vagy olyan formáját öltheti, ölti tetszőlegesen, aszerint, hogy tetszőlegesen az eleven munka ilyen vagy olyan formájára cserélődik ki ahhoz, hogy többletmunkát sajátítson el. Csak miután az előírt inas-, legény-fokon stb. átment, maga is bemutatta mesterművét, válthat át pénzt *ebben a meghatározott munkaágban*, a saját kézművességében részint a kézművesség objektív feltételeire, részint pedig legényeket vásárolhat és inasokat tarthat rajta. Csak a saját kézművességében változtathatja pénzét tőkévé, vagyis használhatja fel nemcsak saját munkájának eszközeként, hanem idegen munka kizsákmányolásának eszközeként is. Tőkéje a *használati érték* meghatározott formájához van kötve és ezért éppoly kevésbé lép szembe munkásaival *tőkeként*. A munkamódszerek, amelyeket alkalmaz, nemcsak tapasztalatszerűek, hanem céhszerűen előírtak — szükségsszerűeknek számítanak, és ennél fogva erről az oldalról is nem a munka csereértéke, hanem a használati értéke jelenik meg végső célként. Nem a mester tetszésétől függ, hogy ilyen vagy olyan minőségű munkát szolgáltat-e, hanem az egész céhes üzem úgy van berendezve, hogy *meghatározott minőséget* szolgáltatassanak. Ahogy a munkamódszer, úgy a munka ára sincs a tetszésére bízva. A *korlátozott* forma, amely vagyont megakadályozza abban, hogy mint *tőke* funkcionáljon, továbbá abban is megmutatkozik, hogy valójában előírnak egy *maximumot* tőkéje értékkerjedelmének. *Bizonyos számú legénynél* többet nem szabad tartania, mivel a céhnek az összes mesterek számára megfelelő hányadot kell biztosítania kézművességük keresetéből. Végül a mesternek mint egyazon céh tagjának a többi mesterhez való viszonya; mint ilyen a mester egy korporációhoz tartozott, amelynek bizonyos közös termelési feltételei (céhkötélékek stb.), politikai jogai, a városi igazgatásban való részesedése

stb. [voltak]. Megrendelésre dolgozott — kereskedőknek végzett munkái kivételével — a közvetlen csereértékért, és ennek megfelelően a mesterek száma is szabályozva volt. Nem mint *puszta kereskedő* lép szembe munkásaival. Még kevésbé változtathatja a kereskedő a maga pénzét termelő tőkévé; csak „elhelyezheti” [„verlegen”] az árukat, ő maga nem termelheti őket. A *rendhez illő létezés* — nem a csereérték mint olyan, nem a meggazdagodás mint olyan jelenik meg itt mint az idegen munka kizsákmányolásának célja és eredménye. A döntő itt a *szerszám*. A nyersanyagot itt sok munkában (például a szabóságban) maguk a vevők szállítják a mesternek. A termelésnek a készentalált fogyasztás egészen belüli korlátja itt törvény. A termelést tehát semmiképpen sem magának a tőkének a korlátai szabályozzák. A tőkés viszonyban a korlátok eltűnnek azokkal a politikai—társadalmi kötelékekkel együtt, amelyek között itt még mozog a tőke, ezért még nem mint *tőke* jelenik meg.

A kézműves üzemnek tőkés üzemmé való pusztán formai átváltozása, amelyben tehát a technológiai folyamat eleinte még ugyanaz marad, abban áll, hogy *mindezek a korlátok lehullanak* — amivel a fölé- és alárendeltségi viszony is megváltozik. A mester most már nem mesterként tőkés, hanem tőkésként mester. Termelésének korlátját nem szabja meg többé tőkéjének korlátja. A tőke (pénz) tetszés szerint a munka és ezért a munkafeltételek *minden fajtájára* kicserélődhet. Megszűnhet az, hogy a tőkés maga is kézműves legyen. A kereskedelemnek és ezzel együtt a kereskedőrend árukeresletének hirtelen kiterjedésével a céhes üzemnek magától túl kell jutnia korlátain, formálisan át kellett változnia tőkés üzemmé.

Az önálló kézművessel szemben, aki idegen vevőknek dolgozik, természetesen megnövekedik a folytonossága annak a munkásnak, aki a tőkésnek dolgozik: munkájának határa nem egyes vevők véletlen szükségletében, hanem csakis az őt foglalkoztató tőke kizsákmányolásszükségletében van. A rabszolgával szemben ez a munka termelékenyebb, mert intenzívebb, mivel a rabszolga csak külső félelemtől hajtva dolgozik, nem pedig a *létezéséért*, amely nem az övé, és amellet *biztosítva* van; a szabad munkást ellenben szükségletei hajtják. A szabad önrendelkezésnek, a szabadságnak a tudata (vagy helyesebben *képze*t) teszi az utóbbit sokkal jobb munkássá az előbbinél, valamint az ezzel kapcsolatos *felelősségérzés* (-tudat); hiszen a szabad munkás, mint minden árueladó, felelős az áruért, amelyet szállít, és bizonyos minőségben kell azt szállítania, nehogy ugyanolyan fajtájú más árueladók kiűssék a nyeregből. A rabszolga és rabszolgatartó *viszonyának folytonossága* olyan viszony, amelyben a rabszolgát közvetlen kényszerrel tartják meg. A szabad munkás viszont maga kénytelen a viszonyt fenntartani, mivel önmagának és családjának létezése attól függ, hogy folyton megújítsa munkaképessége eladását a tőkésnek.

A rabszolgánál a *bér minimuma* munkájától független, állandó nagyságként jelenik meg. A szabad munkásnál *munkaképességének* ez az *értéke* és a neki megfelelő *átlagmunkabér* nem ebben a predesztinált, a saját munkájától független, pusztán fizikai szükségletei által meghatározott határban jelentkezik. Az *átlag az osztály számára* itt többé-kevésbé *állandó*, mint minden áru értéke; de nem ebben a közvetlen realitásban létezik az *egyes* munkás számára, akinek bére e minimum felett vagy alatt állhat. A *munka ára* hol a *munkaképesség értéke* alá süllyed, hol föléje emelkedik. Továbbá van (szűk határok között) játéktér a munkás *egyéniisége* számára, ezáltal bérkülönbség

van részint *különböző munkaágak* között, részint *ugyanabban* a munkaágban a munkás serénysége, ügyessége, ereje stb. szerint, mégpedig ezt a különbözőséget részben a munkás saját személyes teljesítményének mértéke határozza meg. Ily módon úgy jelenik meg, mintha a bér nagysága saját munkájának és e munka egyéni minőségének eredményeként változnék. Ez főként ott fejlődött ki, ahol *darabbért* fizetnek. Habár ez, mint megmutattuk, a tőke és munka közötti általános viszonyon mit sem változtat, mindamellett az egyes munkás számára a viszony ezáltal különbözőképpen fejeződik ki, mégpedig személyes teljesítményének mértéke szerint. A rabszolgánál különös ereje vagy ügyessége emelheti személyének *vásárlóértékét*, de ez nem tartozik reá magára. Más a helyzet a szabad munkásnál, aki maga tulajdonosa *munkaképességének*.

E munkaképesség magasabb értéke neki magának fizetendő meg és magasabb bérben fejeződik ki. Itt tehát nagy bérkülönbségek uralkodnak, aszerint, hogy a különös munka magasabb fejlettségű, nagyobb termelési költségekkel járó munkaképességet kíván vagy sem, és ez egyrészt játékteret nyit az egyéni különbözőségnek, másrészt a saját munkaképesség fejlesztésére sarkall. Bármennyire bizonyos, hogy a munka zömének többé-kevésbé tanulatlan munkából kell állnia és ezért a munkabér zömét is az *egyszerű munkaképesség értékének* kell meghatároznia, mégis egyes egyének számára lehetséges marad, hogy különös energiával, tehetséggel stb. magasabb munkaterületekre törjenek fel, éppúgy, ahogy megmarad az az elvont lehetőség, hogy ez vagy az a munkás maga is tőkésé és idegen munka kizsákmányolójává váljék. A rabszolga egy meghatározott *úr*; a munkás kénytelen ugyan eladni magát a tőkének, de nem egy meghatározott tőkésnek, és ennél fogva egy meghatározott területen belül választhat, kinek akarja eladni magát, s urát változtathat. Mindezek a megváltozott kapcsolatok a szabad munkás tevékenységét intenzívebbé, folytonosabbá, mozgékonyabbá és ügyesebbé teszik a rabszolgaénál, eltekintve attól, hogy őt magát ezek a kapcsolatok egészen más történelmi akcióra teszik képessé. A rabszolga a megélhetéséhez szükséges életfenntartási eszközöket *természeti formában* kapja meg, amely mind fajtáját, mind terjedelmét tekintve rögzített — *használati értékekben*. A szabad munkás ezeket a *pénz*, a *csereérték* formájában, a gazdagság elvont társadalmi formájában kapja meg. Jóllehet a bér most valójában nem egyéb, mint *ezüstözött, aranyozott, rezeztet* vagy *papírozott* formája a szükséges életfenntartási eszközöknek, amelyekké folyton fel kell oldódnia — a *pénz* itt mint a csereérték csak tovatűnő formája, mint pusztá *forgalmi eszköz* funkcionál, mégis elképzelésében munkájának célja és eredménye az *elvont gazdagság*, a *csereérték* marad, nem pedig egy meghatározott, hagyomány és hely szerint korlátozott használati érték. Maga a munkás váltja át a pénzt tetszőleges használati értékekre, vásárol rajta tetszőleges árukat, és mint *pénzbirtokos*, mint áruvásárló pontosan ugyanolyan viszonyban áll az árueladókkal, mint minden más vásárló. Létezésének feltételei — éppúgy, mint az általa megkeresett pénz értékterjedelme — természetesen arra kényszerítik, hogy a pénzt életfenntartási eszközöknek egy meglehetősen körülhatárolt körévé oldja fel. De itt lehetséges néhány változat, így például újságok bekerülnek az angol városi munkás szükséges életfenntartási eszközei közé. A munkás valamit megtakaríthat, kincset képezhet. Azt is megteheti, hogy bérét eltékozzolja pálnikára stb. De mint szabadon cselekvő cselekszik így, neki magának kell tartania a hátát; magának felelős azért, hogy milyen módon költi el a bérét.

Megtanul uralkodni önmagán, ellentétben a rabszolgával, akinek úrra van szüksége. Persze ez csak akkor érvényes, amikor a jobbágnak vagy a rabszolgának szabad bér munkássá való átváltozását nézzük. A tőkés viszony itt úgy jelenik meg, mint emelkedés a társadalmi lépcsőn. Megfordított a helyzet ott, ahol az önálló parasztot vagy kézművest változtatják bér munkássá. Mekkora a különbség Anglia büszke yeomanryje* között, amelyről Shakespeare beszél, és az angol mezőgazdasági napszámosok között! Minthogy a bér munkánál a munka célja csakis a bér, a pénz, meghatározott mennyiségű csereérték, amelyben a használati érték minden különössége kihúnyt, ezért teljesen közömbös munkájának tartalma és ennél fogva tevékenységének különös fajtája iránt, míg a céh- vagy a kasztrendszerben ez a tevékenység hivatásos tevékenységnek számít, a rabszolgánál pedig, akár csak az igásállatnál, csak meghatározott, reá kényszerített és hagyományos fajtája tevékenységének, munkaképessége működtetésének. Ezért amennyiben a munka megosztása nem tette a munkaképességet egészen egyoldalúvá, a szabad munkás *elvileg* hajlamos és kész munkaképességének és munkatevékenységének minden változtatására (ahogy ez a falusi túlnépességnél is megmutatkozik, amely folyton átmegy a városokba), amely jobb bért ígér. Ha a fejlett munkás többé-kevésbé képtelen is erre a változtatásra, az új utánpótlás számára mindig nyitva állónak tekinti azt, és a felnövekvő új munkásnemzedék mindig elosztható új munkaágakba vagy a különösen virágzó munkaágakba és rendelkezésére áll ezeknek. Észak-Amerikában, ahol a bér munka a régi céhrendszer emlékeitől stb. leginkább mentesen fejlődött ki, ez a *változékonyság*, a munka meghatározott tartalma és az egyik ágból a másikba való átmenet iránti teljes közömbösség is különösen megmutatkozik. Ezért ennek a *változékonyságnak* az ellentétét a *rabszolgamunka* egyhangú, hagyományos jellegével szemben, amely nem a termelési viszonyok szerint változik, hanem megfordítva megkívánja, hogy a termelést az egyszer bevezetett és hagyományosan átörökölt munkamóddhoz idomítsák, az Egyesült Államok minden írója mint az Észak szabad bér munkájának bizonyos jellegzetességét hangsúlyozza a Dél rabszolgamunkájával szemben. (Lásd Cairnes.) A munka új fajtáinak folytonos kialakítása, ez az állandó változás — a használati értékek sokfélesége megfelel a csereérték valóságos fejlődésének és éppen ezért az is —, ezért a munka előrehaladó megosztása a *társadalom egészében* csak a tőkés termelési móddal válik lehetővé. Ez a szabad kézműves-céhes üzemmellel kezdődik, ahol nem ütközik korlátba mindegyik meghatározott üzletág megcsontosodásában.

E kiegészítés után, amelynek tárgya a *munka formális alávetése a tőkének*, most tehát rátérünk:

A munka reális alávetése a tőkének

(A tőkés termelés sajátos korlátai)**

A *formális alávetés* általános jellegzetessége megmarad, vagyis a *munkafolyamat* — bármilyen módon üzik is technológiailag — közvetlen *alárendelése a tőkének*. De ezen a bázison egy technológiailag és egyébként *sajátos*, a munka-

* szabadparaszttsága — Szerk.

** Архив 118—126. о. — Szerk.

folyamat reális természetét és reális feltételeit átváltoztató termelési mód — tőkés termelési mód emelkedik. Csak mihelyt ez bekövetkezik, megy végbe a munka reális alávétése a tőkének.

„A létfenntartásért való földművelést . . . felváltotta a kereskedésért való földművelés . . . , a nemzeti terület megjavulása . . . arányos ezzel a változással.” (A. Young: „Political Arithmetic” [„Politikai számtan”], London 1774, 49. old., jegyzet.)

A munka reális alávétése a tőkének mindazokban a formákban kifejlődik, amelyek az abszolúttól megkülönböztetett relatív értéktöbbletet fejleszti ki.

A munka reális alávétésével a tőkének teljes (és állandóan folytatódó és ismétlődő)* forradalom megy végbe magában a termelési módban, a munka termelékenységében és a tőkés—munkás viszonyban.

A munka reális alávétésekor a tőkének valamennyi általunk korábban kifejtett változás magában a munkafolyamatban következik be. Kifejlődnek a *munka társadalmi termelőerői*, és a nagy szinten folyó munkával kifejlődik a tudománynak és a gépi berendezésnek a közvetlen termelésre való alkalmazása. Egyfelől a *tőkés termelési mód*, amely most sui generis** termelési módként alakul, az anyagi termelés megváltozott alakját hozza létre. Másfelől az anyagi alaknak ez a megváltozása a bázisa a tőkeviszony fejlődésének, amely viszony adekvát alakja ezért a munka termelőerői egy meghatározott fejlődési fokának felel meg.

Már láttuk, hogy a *tőkének* egy meghatározott és folyton *növekvő minimuma* az egyes tőkések kezében egyrészt szükséges előfeltétele, másrészt állandó eredménye a *sajátosan* tőkés termelési módnak. A tőkésnek *társadalmi szinten* kell termelési eszközök tulajdonosának vagy birtokosának lennie, olyan értékterjedelemben, amely nem áll többé semmilyen arányban az egyesnek vagy családjának lehetséges termelésével. A *tőke minimuma* annál nagyobb valamely üzletágban, minél inkább tőkés módon üzik, minél magasabb fejlettséget ér el benne a munka társadalmi termelékenysége. Ugyanabban a terjedelemben kell a tőkének értéknagyságban növekednie és társadalmi dimenziókat öltenie, tehát minden *egyéni* jelleget levetkőznie. Éppen a munka termelékenysége, a termelés tömege, a népesség tömege, a többletnépesség tömege, amelyet ez a termelési mód kifejleszt, hív életre a szabaddá tett tőkével és munkával állandóan új üzletágakat, amelyekben a tőke megint kis szinten dolgozhat és megint átmehet a különböző fejlődéseken, amíg nem üzik ezeket az új üzletágakat is társadalmi szinten. Ez a folyamat állandó. Ugyanakkor a *tőkés termelésnek* az a tendenciája, hogy minden eddig hatalmába még nem kerített *iparágat*, amelyben az *alávétés* még csak *formális*, meghódítson magának. Mihelyt a mezőgazdaságot, a bányaiipart, a fő ruházati anyagok gyártását stb. hatalmába kerítette, megragadja a többi területet, ahol még csak *formális* az alávétés vagy ahol még önálló kézművesek vannak. Már a gépi berendezés vizsgálatánál megjegyeztük, hogy annak egy ágban való bevezetése maga után vonja más ágakban és egyszersmind ugyanazon ág más fajtáiban való bevezetését. Például a gépi fonás a gépi szövéshez vezet; a pamutiparbeli gépi fonás a gyapjú, len, selyem stb. gépi fonásához.

* „Manifest der Kommunistischen Partei” [„A Kommunista Párt kiáltványa”] (1848).

** külön, saját nemet alkotó — Szerk.

A gépi berendezés egyre gyakoribb alkalmazása szénbányákban, pamutgyárakban stb. szükségessé tette a nagy termelési mód bevezetését magában a gépgyártásban. Másrészt eltekintve a fokozott közlekedési eszközöktől, amelyeket ez a nagyszintű termelési mód megkívánt, csak a gépi berendezésnek — nevezetesen a ciklikus első mozgatóknak — magában a gépgyártásban való bevezetése tette lehetővé a gőzhajók és vasutak bevezetését, forradalmasította az egész hajógyártást. A nagyipar a neki még alá nem vetett ágakba olyan embertömegeket dob vagy olyan relatív többletnépességet hoz létre bennük, amilyenre a kézművesség vagy a formálisan tőkés kisüzem nagyiparrá változtatásához szükség van. Íme a következő tory-jeremiáda:

„A régi jó időkben, amikor »élni és élni hagyni« volt az általános jelszó, mindenki megelégedett egy foglalkozással. A pamutiparban voltak szövők, pamutfonók, fehéritők, festők és különféle más független ágak, amelyek mind a maguk szakmájának nyereségéből éltek, mégpedig, mint tapasztalhattuk, mind megelégedetten és boldogan. De lassanként, amikor az üzlet leszálló vonala bizonyos mértékig tovább folytatódott, először egy ágat vett át a tőkés, azután egy másikat, amíg idővel az egész népet kiszorították és a munkapiacra dobták, hogy találjon megélhetést, ahogy tud. Ilyen módon habár *semmiféle szabadalomlevél* nem biztosítja ezeknek az embereknek azt a jogot, hogy pamutfonók, szövők, nyomók stb. legyenek, de az események menete felruházta őket *mindennek a monopóliumával* . . . Mindenhez értőek lettek, és, ami ezt az országot illeti, félő, hogy semmihez sem értenek.” („Public Economy Concentrated etc.” [„Összefoglaló közgazdaságtan stb.”], Carlisle 1833, 56. o.)

A tőkés termelés *anyagi* eredménye — a *munka társadalmi termelőerőinek* fejlődésén kívül — a *termelés tömegének fokozódása* s a termelési területek és ágazataik *gyarapodása és megsokszorozódása*, s csak ezzel fejlődik ki megfelelően a termékek *csereértéke* — az a terület, amelyben *csereértékként* hatnak vagy realizálódnak.

A „*termelés a termelésért*” — a termelés mint öncél —, igaz, bekövetkezik már a *munka formális alávetésével a tőkének*, mihelyt egyáltalában a termelés közvetlen céljává válik az, hogy *a lehető legnagyobb és lehető legtöbb értéktöbbletet* termeljék, mihelyt egyáltalában a termék *csereértéke* válik a döntő céllá. De ez a tőkeviszonyban *immanens* tendencia *adekvát módon* csak akkor *realizálódik* — és válik maga is *szükséges feltétellé, technológiailag* is —, mihelyt kifejlődött a *sajátosan tőkés termelési mód* és vele a *munka reális alávetése a tőkének*.

Ezt az utóbbit lényegében már korábban részletesen kifejtettük, úgy-hogy itt egészen röviden elintézhetjük. Olyan termelés ez, amely nem köti magát a szükségletek előre meghatározó és előre meghatározott korlátjához. (Ellentétes jellege magában foglalja a *termelés korlátját*, amelyet állandóan túl akar lépni. Ezért válságok, túltermelés stb.) Ez az egyik oldal, a régebbi termelési módtól megkülönböztetve; ha úgy tetszik, a pozitív oldal. Másrészt a negatív vagy az ellentétes jelleg: *termelés a termelőkkel* ellentétben és velük mit sem törődve. A valódi termelő mint pusztán termelési eszköz, a dologi gazdagság mint öncél. És ezért ennek a dologi gazdagságnak a fejlődése az emberi egyénnel ellentétben és annak rovására. A *munka termelékenység*e egyáltalában = *maximális termék minimális munkával*, ezért az áruk lehető legolcsóbbá tétele. Ez a tőkés termelésben *törvénné* válik, függetlenül az egyes tőkések akaratától. És ez a törvény csak úgy valósul meg, hogy magá-

ban foglalja a másikat, hogy a termelés szintjét nem adott szükségletek határozzák meg, hanem megfordítva, a termelésnek maga a termelési mód által előírt és egyre növekvő szintje határozza meg a termék tömegét. A tőkés termelés célja az, hogy az egyes termék stb. lehetőleg *sok meg nem fizetett munkát* tartalmazzon, és ez csak a *termelés a termelésért* útján érhető el. Ez *egyrészt* mint *törvény* lép fel, amennyiben a túl kis szinten termelő tőkés a társadalmilag szükséges munkamennyiségnél többet testesít meg termékeiben. Tehát mint az *értéktörvény* adekvát keresztülvitele lép fel, amely törvény csak a tőkés termelési mód alapzatán fejlődik ki teljesen. De *másrészt* mint az egyes tőkés törekvése lép fel, aki, hogy ezt a törvényt áttörje vagy saját előnyére *rászedje*, igyekszik árujának *egyéni értékét* társadalmilag meghatározott értéke alá csökkenteni.

Mindezekben a termelési formákban (a relatív értéktöbblet termelésének formáiban), a *termeléshez szükséges tőkeminimum* növekedésén kívül, közö- az, hogy sok közvetlenül kooperáló munkás munkájának *közös feltételei* min- olyanok *gazdaságosságot* engednek meg, ellentétben e feltételeknek kis szint- termelésnél való szétforgácsolásával, hiszen *e közös termelési feltételek haté- konysága* nem szabja meg tömegük és *értékük* arányosan ugyanakkora növe- kedését. *Közös, egyidejű használatuk* csökkenti *relatív értéküket* (a termékr- vonatkoztatva), bármennyire növekszik is abszolút értéktömegük . . .

A tőke misztifikációja stb.

(*A munka társadalmi termelőerőinek elidegenedett látszatmozgása*)*

Minthogy az eleven munka — a termelési folyamaton belül — már be van kebelezve a tőkébe, a *munka összes társadalmi termelőerői* mint a *tőke termelőerői*, mint a tőke inherens tulajdonságai jelentkeznek, egészen úgy, ahogy a pénzben a munka általános jellege, amennyiben értékképző, mint egy dolog tulajdonsága jelent meg. Annál is inkább ez az eset, mert

1. a munka mint a *munkaképesség nyilvánítása*, mint erőfeszítés az *egyes munkásé* ugyan (ez az, amivel reálisan megfizeti a tőkésnek azt, amit az neki ad), jóllehet mint ami a termékben tárgyasult, mint ami a tőkésé, ezzel szemben a *társadalmi kombináció*, amelyben az egyes munkaképességek csak mint az összműhelyt alkotó összmunkaképesség különös szervei funkció- nálának, nem az övék, hanem mint *tőkés elrendezés* szembelep velük, rájuk *erőszakolják*;

2. a munkának ezek a *társadalmi termelőerői*, vagyis a *társadalmi munka termelőerői* történelmileg csak a sajátosan tőkés termelési móddal fejlődnek ki, tehát úgy jelennek meg, mint ami a tőkeviszonyban immanens és tőle elválaszthatatlan;

3. az *objektív munkafeltételek* a tőkés termelési mód fejlődésével meg- változott alakot öltenek, a dimenzió révén, amelyben, és a gazdaságosság révén, amellyel alkalmazzák őket (teljesen eltekintve a gépi berendezés formájától stb.). Fejlettebbekké válnak koncentrált termelési eszközökként, amelyek *társadalmi gazdagságot* képviselnek, és ami tulajdonképpen az egészet

* Архив 152—166. о. — Szerk.

kimeríti, *társadalmilag* kombinált munka *termelési feltételeinek* terjedelmében és hatásával. Magának a munkának a kombinációjától eltekintve, a *munka-feltételeknek ez a társadalmi jellege* — amihez a többi között hozzátartozik gépi berendezésként és bármilyen formájú állótőkeként felvett formájuk — úgy jelenik meg, mint ami teljesen önálló, a munkástól függetlenül létezik, mint a *tőke létezési módja*, és ezért mint amit a munkásoktól függetlenül a *tőkések* rendeztek el. Az a *társadalmi jelleg*, amelyet a termelési feltételek mint kombinált munka *közösségi* termelési feltételei kapnak — még inkább, mint a munkások saját munkájának *társadalmi jellege* — *tőkés* jellegként ezeket a termelési feltételeket mint olyanokat, a munkásoktól függetlenül, megillető jellegként jelenik meg.

A 3. ponthoz itt mindjárt megjegyezzük a következőket, ami részben elébe vág későbbieknek:

A *profit* — eltérően az értéktöbblettől — emelkedhet a *közös* munkafeltételek gazdaságos felhasználása révén, például úgy, hogy épületet, fűtést, világítást stb. megtakarítanak, hogy az első mozgó értéke nem ugyanolyan fokban növekszik, mint az ereje, a nyersanyag árában való gazdaságosság révén, a hulladék újrafelhasználása révén, azáltal, hogy tömegesebb termelésnél csökkennek az igazgatási költségek, a raktárak stb.; az állandó tőkének mindezek a *relatív* olcsóbbodásai, értékének abszolút növekedése mellett, azon nyugszanak, hogy ezeket a termelési eszközöket, mind a munkaeszközöket, mind a munkaanyagot, *közösen* használják fel, s ennek a *közös* felhasználásnak abszolút előfeltétele egybegyűjtött munkások *közös* összedolgozása, tehát ez a *közös* felhasználás maga is csak *tárgyi* kifejezése a *munka társadalmi jellegének* és az ebből eredő *társadalmi* termelőerőnek, mint ahogy e feltételek különös alakja, például mint gépi berendezés, többnyire csakis kombinált munka számára alkalmazható. De a munkással szemben, aki ezek közé lép, mint *adott*, *tőle független* feltételek, mint a *tőke alakja* jelennek meg. Ezért például ezek gazdaságosabbá tétele (s az ebből fakadó profitnövekedés és áruolcsóbbodás) is mint a munkás *többletmunkájától* teljesen különböző valami, mint a *tőkés* közvetlen *tette* és *intézkedése* jelenik meg, a *tőkés* pedig itt egyáltalában mint a *munka társadalmi jellegének*, az *összműhelynek* mint olyannak a megismerésének funkcionál. A *tudomány* mint a társadalmi fejlődés általános szellemi terméke itt éppúgy a tőkébe közvetlenül bekebelezettként jelenik meg (tudományként való alkalmazása, elválasztva az egyes munkások tudásától és képességétől, az anyagi termelési folyamatra), és a társadalom általános fejlődése — mivel a tőke aknázza ki a munkával szemben, a tőke termelőerejeként hat a munkával szemben — mint a *tőke fejlődése* jelenik meg, annál is inkább, mert a nagy többség szempontjából ezzel lépést tart a *munkaképesség kiüresedése*.

Maga a *tőkés* csak mint a tőke megismerésének birtokol hatalmat (ezért az olasz könyvelésben mindig mint kettős alak szerepel, például mint saját tőkéjének adása).

A tőke *termelőkénsége* eleinte, a *formális* alávétést tekintve, pusztán a *többletmunkára való kényszerben* áll; ebben a kényszerben osztozik régebbi termelési módokkal, de a termelésre kedvezőbb formában gyakorolja.

Még a pusztán *formális* viszonyt, a *tőkés* termelés *általános* formáját tekintve is, amelyben kevésbé fejlett módja osztozik a fejlettebbel, a *termelési eszközök*, a *tárgyi munkafeltételek* úgy jelennek meg, hogy nem ők vannak alávétve a munkásnak, hanem a munkás nekik. Tőke *alkalmaz* munkát.

Már ez a viszony a maga egyszerűségében a dolgok megszemélyesedése és a személyek eldologiasodása.

Bonyolultabbá és látszólag titokzatosabbá válik azonban a viszony, mivel a sajátosan tőkés termelési mód fejlődésével nemcsak hogy ezek a dolgok — a munkának ezek a termékei, használati értékeként és csereértékeként egyaránt — lábra állnak és mint „tőke” szembe lépnek a munkással, hanem a munka társadalmi formájával szemben a *tőke fejlődési formáiként* és ezért a társadalmi munka így fejlődött termelőerői a *tőke termelőerőiként* jelentkeznek. Mint ilyen társadalmi erők a munkával szemben „*kapitalizálódtak*”. Valójában a *közösségi* egység a *kooperációban*, a kombináció a munka megosztásában, a természeti erők és a tudományok, a munkatermékek alkalmazása *gépi berendezésként* — mindez az egyes munkásokkal úgy lép szembe, mint *idegen, dologi, készentalált*, mint ami közreműködésük nélkül és gyakran ellenére van, mint a tőlük független és felettük *uralkodó munkaeszközök* pusztá létezési formái, amennyiben ezek *dolgaik*, az összműhelynek a tőkésben vagy alantásaiban (képviselőiben) testté vált belátásával és akaratával pedig, amennyiben az összműhely saját kombinációjuk által képződött, úgy, mint a *tőke funkciói*, amely a tőkésben él. Saját munkájuk társadalmi formái, vagyis a saját társadalmi munkájuk formája — szubjektíve-objektíve — az egyes munkásoktól teljesen függetlenül képződött viszonyok; a munkások mint a tőkének alávetettek e társadalmi képződmények elemeivé válnak, de ezek a társadalmi képződmények nem az övéik. Ezért ezek úgy lépnek szembe velük, mint magának a tőkének az *alakjai*, mint az ő elszigetelt munkaképességüktől eltérően a tőkéhez tartozó, belőle fakadó és abba bekebelezett kombinációk. És ez annál reálisabb formát ölt, egyfelől minél inkább módosul maga a munkaképességük e formák révén úgy, hogy önállóan, tehát e tőkés összefüggésen *kívül* tehetetlenné válik, önálló termelési képessége megtörik, másfelől minél inkább jelennek meg a gépi berendezés fejlődésével a munka feltételei technológiailag is a munka felett uralkodóknak és egyszersmind pótolják, elnyomják, feleslegessé teszik azt önálló formáiban. Ebben a folyamatban, amelyben munkájuk *társadalmi* jellegei bizonyos fokig *kapitalizálódva* lépnek szembe az egyes munkásokkal — mint ahogy például a gépi berendezésben a munka látható termékei a munka uraiként jelennek meg —, természetesen ugyanez történik a természeti erőkkel és a tudománnyal, az általános történelmi fejlődésnek elvont kvintesszenciájában felfogott termékével — a *tőke hatalmaiként* lépnek szembe velük. Valójában elválnak az egyes munkás ügyességétől és ismereteitől, s habár forrásukat tekintve maguk is a munka termékei, mindenütt, ahol bekerülnek a munkafolyamatba, a tőkébe *bekebelezettként* jelennek meg. A tőkésnek, aki gépet alkalmaz, nem kell ahhoz értenie. (Lásd Ure.) De a *gépben* a realizált tudomány a munkásokkal szemben mint *tőke* jelenik meg. És valójában a tudomány, a természeti erő és a munkatermékek mindezen nagytömegű, a *társadalmi munkára* alapozott alkalmazásai maguk is csak úgy jelennek meg, mint a munka *kizsákmányolásának eszközei*, mint többletmunka elsajátításának eszközei, ezért mint a munkával szemben a tőkéhez tartozó *erők*. A tőke mindezeket az eszközöket természetesen csak azért alkalmazza, hogy a munkát kizsákmányolja, de ahhoz, hogy azt kizsákmányolja, alkalmaznia kell ezeket a termelésre. És ily módon a munka *társadalmi* termelőerőinek fejlődése és e fejlődés feltételei úgy jelennek meg, mint a *tőke tette*, amelyhez az egyes munkás nemcsak passzívan viszonyul, hanem amely vele ellentétben megy végbe.

Maga a tőke kettős, mert árukból áll:

[1.] *Csereérték* (pénz), de magát *értékesítő érték*, olyan érték, amely azáltal hoz létre értéket, *nővekszik* mint *érték*, tesz szert növekményre, hogy *érték*. Ez arra vezethető vissza, hogy adott mennyiségű tárgyasult munkát nagyobb mennyiségű eleven munkára cserélnek.

[2.] *Használati érték*, és itt a tőke a munkafolyamatbeli meghatározott viszonyai szerint jelenik meg. De éppen itt nem marad pusztán munkaanyag, munkaeszköz, amelyeké a *munka*, amelyek a munkát bekebelezték, hanem a munkával együtt bekebelezi annak *társadalmi kombinációit* és a munkaeszközök e társadalmi kombinációknak megfelelő fejlődését is. A tőkés termelés fejleszti ki először nagyban — szakítja el az egyes önálló munkástól — a munkafolyamat feltételeit, mind a tárgyi, mind a szubjektív feltételeit, de mint az *egyes munkás* felett uralkodó és tőle *idegen* hatalmakként fejleszti ki.

Ily módon a tőke igen titokzatos lénnyé válik.

A munkafeltételek mint *társadalmi hatalmak* tornyosulnak fel a munkással szemben és ebben a formában *kapitalizálódtak*.

A tőke tehát *termelő*

1. mint *többletmunkára való kényszer*. A munka éppen mint ennek a többletmunkának az elvégzője, a munkaképesség értéke és értékesítése közti különbség révén *termelő*.

2. mint a „munka társadalmi termelőerőinek”, illetve a társadalmi munka termelőerőinek *megszemélyesítése és képviselője*, eldologiasodott alakja. Hogy a tőkés termelés törvénye — az értéktöbblet létrehozása stb. — hogyan kényszerít erre, azt már korábban kifejtettük. Úgy jelenik meg, mint kényszer, amelyet a tőkések egymással és a munkásokkal szemben alkalmaznak, tehát valójában mint a tőke törvénye mindkettővel szemben. A munka társadalmi természeti ereje nem az *értékesítési folyamatban* mint olyanban fejlődik ki, hanem a *valóságos munkafolyamatban*. Ezért ez az erő úgy jelentkezik, mint olyan tulajdonságok, amelyek a tőkét mint dolgot illetik meg, mint a tőke használati értéke. A termelő munka mint értéket termelő mindig mint az *elszigetelt* munkások munkája áll szemben a tőkével, bármilyen társadalmi kombinációkba lépnek is ezek a munkások a termelési folyamatban. Míg a tőke így a munkásokkal szemben a munka társadalmi termelőerejét, a termelő munka a tőkével szemben mindig csak az *elszigetelt* munkások munkáját képviseli.

A *felhalmozási folyamatnál* láttuk, hogy az a mozzanat, amely által a már múltbeli munka megtermelt termelőerők és termelési feltételek formájában az újratermelést, használati érték és csereérték tekintetében, fokozza — mind azt az értéktömeget, amelyet meghatározott mennyiségű eleven munka *fenntart*, mind azt a *használati érték-tömeget*, amelyet újonnan termel —, mint a *tőke immanens ereje* jelenik meg, mert a *tárgyasult munka* mindig kapitalizálódva funkcionál a munkással szemben.

„A tőke a sajátképpen demokratikus, emberbaráti és egyenlősítő hatalom.” (*F. Bastiat*: „*Gratuité du crédit etc.*” [„A hitel ingyenessége stb.”], Párizs 1850, 29. o.)

„A tőke földet művel, a tőke munkát alkalmaz.” (*A. Smith*: „*Wealth of Nations*” [„A nemzetek gazdagsága”], V. könyv, II. fej., Buchanan kiad., 1814, III. köt. 309. o.)

„A tőke . . . kollektív erő.” (*John Wade*: „*History of the Middle and Working Classes etc.*” [„A középosztály és a munkásosztály története stb.”],

III. kiad., London 1835, 162. o.) „A tőke csak más elnevezés a civilizációra.” (i. m., 104. o.)

„A tőkések osztálya, egészében tekintve, normális helyzetben van annyiban, hogy jóléte a társadalmi haladás menetét követi.” (*Cherbuliez: „Riche ou pauvre”* [„Gazdag vagy szegény”], 75. o.) „A tőkés a sajátképpen társadalmi ember, a civilizációt képviseli.” (i. m., 76. o.)

Lapos: „A tőke termelőereje nem egyéb, mint a reális termelőerő azon mennyisége, amelynek a tőkés a tőkéje segítségével parancsnokolhat.” (*J. St. Mill: „Essays on some Unsettled Questions of Political Economy”* [„Tanulmányok a politikai gazdaságtan néhány eldöntetlen kérdéséről”], London 1844, 91. o.)

„A tőkének, vagyis a munkát alkalmazó eszközöknek a felhalmozása... minden esetben szükségképp a munka termelőerőtől függ.” (*Ricardo: „Principles of Political Economy etc.”* [„A politikai gazdaság alapelvei stb.”] III. kiad., 1821, 92. o.) Ricardo egyik kommentátora megjegyzi ehhez: „Ha a munka termelőeri valamely termék azon hányadának kicsiny voltát jelentik, amely azokhoz kerül, akiknek kétkézi munkája a terméket termelte, a tétel majdnem ugyanaz.” (,Observations on Certain Verbal Disputes in Political Economy” [„Megjegyzések néhány szóvitáról a politikai gazdaságtanban”], London, 1821, 71. old.)

A munka állandó felcserélése a tőkével jól kifejezésre jut *Destutt de Tracy* következő naiv mondataiban:

„Azok, akik profitból élnek” (az ipari tőkések) „táplálják az összes többieket, és csakis ők gyarapítják a közvagyonot és teremtik meg összes élvezeti eszközeinket. Ennek így kell lennie, mert a munka minden gazdagság forrása és mert csakis ők adnak hasznos irányt a tényleges munkának, azáltal, hogy hasznosan alkalmazzák a felhalmozott munkát.” (*Destutt de Tracy: „Traité d'économie politique”* [„Értekezés a politikai gazdaságtanról”], 242. old.) Mivel a munka minden gazdagság forrása, azért a tőke minden gazdagság gyarapítója. „A képességeink a mi egyetlen eredeti gazdagságunk, munkánk termeli az összes többi gazdagságot, és minden jól irányított munka termelő.” (i. m., 243. o.) A képességeink a mi egyetlen eredeti gazdagságunk. Ezért a munkaképesség nem gazdagság. A munka termeli az összes többi gazdagságot, azaz gazdagságot termel mindenki másnak, kivéve önmagának, s nem ő maga gazdagság, hanem csupán a terméke. Minden jól irányított munka termelő; azaz minden termelő munka, minden olyan munka, amely a tőkésnek profitot hoz, jól irányított.

Az elképzelésben annyira meghonosodott a munka társadalmi termelőerőinek a tőke dologi tulajdonságaival való felcserélése, hogy a gépi berendezés előnyeit, a tudomány, a találmányok alkalmazását stb. ebben az *elidegenedett* formájukban a *szükségyszerű* formának és ezért mindezt a *tőke tulajdonságának* képzelik el. Ami itt bázisul szolgál, az 1. az a forma, amelyben a dolog a tőkés termelés bázisán, tehát e termelési mód foglyainak tudatában is ábrázolódik; 2. az a történelmi tény, hogy ez a fejlődés először és a megelőző termelési módoktól eltérően a *tőkés* termelési módban megy végbe, e fejlődés *ellentétes* jellege tehát immanensnek látszik.

3. A TŐKÉS TERMELÉS A SAJÁTOSAN TŐKÉS TERMELÉSI VISZONY TERMELÉSE ÉS ÚJRATERMELÉSE

(A tőkés termelés mint tőkések és bér munkások viszonyának termelése)*

A tőkés termelés terméke nemcsak *értéktöbblet*, hanem *tőke* is.

A tőke, mint láttuk, $P - A - P'$, önmagát *értékesítő érték*, olyan érték, amely értéket szül.

Eleinte az előlegezett pénz- vagy értékösszeg, még azután is, hogy átváltozott a munkafolyamat tényezőivé — termelési eszközökké, *állandó tőkévé*, és *munkaképességgé*, amire a változó tőke váltódott át —, csak *magán-valóan*, csak *divánei* tőke, és még inkább *csak* ilyen, mielőtt átváltják a valóságos termelési folyamat tényezőire. Csak e folyamaton belül, az eleven munkának a tőke tárgyi létezési formáiba történő *valóságos* bekebelezésével, csak pótlólagos munka valóságos felszívásával változik át nemcsak *ez a munka* tőkévé, hanem változik át az előlegezett értékösszeg lehetséges tőkéből, rendeltetés szerinti tőkéből ténykedő és tényleges [wirkend und wirklich] tőkévé. Mi ment végbe az összefolyamat alatt? A munkás eladta a munkaképessége feletti rendelkezést a szükséges létfenntartási eszközökért, egy adott érték fejében, amelyet munkaképességének értéke határoz meg. Mi tehát, őt tekintve, az eredmény? Egyes-egyedül munkaképességének újratermelése. Mit adott ezért oda? Az értéket fenntartó, értéket létrehozó és gyarapító tevékenységet, munkáját. Úgy kerül tehát ki a folyamatból, ahogy — munkaképességének elhasználódásától eltekintve — belépett, mint pusztán szubjektív munkaerő, amelynek ahhoz, hogy magát fenntartsa, újból át kell mennie ugyanazon a folyamaton.

A tőke ellenben nem úgy kerül ki a folyamatból, ahogy belépett. Csak *benne* változott valóságos tőkévé, magát értékesítő értékké. Az össztermék most az a forma, amelyben mint megvalósult tőke létezik, és mint ilyen, a tőkés tulajdonaként, önálló és maga a munka által létrehozott hatalomként újra szembenáll a munkával. A termelési folyamat ezért nemcsak újratermelésének folyamata volt, hanem tőkeként való termelésének folyamata is. Korábban a termelési feltételek annyiban álltak szemben tőkeként a munkással, hogy magával szemben *önállósultan készentalálta* őket. Most saját munkájának terméke az, hogy *tőkévé* változott termelési feltételekként találja őket magával szemben. Ami a termelési folyamatnak előfeltétele volt, az most eredménye.

Ennyiben az, hogy a termelési folyamat *tőkét* hoz létre, csak más kifejezés arra, hogy *értéktöbbletet* hozott létre.

De a dolog nem áll meg ezzel. Az *értéktöbbletet* visszaváltoztatják pótlólagos tőkévé, új tőke vagy megnagyobbodott tőke képződésének mutatkozik. Így a *tőke tőkét* hozott létre, nemcsak realizálta magát mint tőkét. A *felhalmozási folyamat* maga is immanens mozzanata a tőkés termelési folyamatnak. Magába foglalja újabb *teremtését bér munkásoknak*, a meglevő tőke megvalósítására és gyarapítására szolgáló eszközöknek, akár úgy, hogy a népességnek a tőkés termelés által korábban meg nem ragadott részeit, mint például nőket és gyermekeket, besorol maga alá, akár úgy, hogy a népesség természetes szaporodása következtében megnövekedett munkástömeget veti alá magának.

* Архив 166—176. о. — Szerk.

Közelebből szemügyre véve kitűnik, hogy a tőke magának a munkaerőnek ezt a termelését, az általa kizsákmányolandó embertömegnek a termelését kizsákmányolási szükségletei szerint *szabályozza*. A tőke tehát nemcsak tőkét termel, hanem növekvő munkástömeget is, az anyagot, amely által egyedül funkcionálhat mint pótlólagos tőke. Nemcsak a munka termeli tehát magát, hanem ellentétben a munkafeltételeket egyre bővítettebb szinten mint *tőkét*, hanem a tőke is egyre bővülő szinten termeli a *termelő bér munkásokat*, akikre szüksége van. A munka termeli a maga termelési feltételeit mint *tőkét* és a tőke a munkát mint tőkeként való megvalósulásának eszközét, mint bér munkát. A tőkés termelés nemcsak újratermelése e viszonyoknak, hanem egyre növekvő szinten való újratermelése, s ugyanabban a mértékben, ahogy a tőkés termelési mód-dal fejlődik a munka társadalmi termelőereje, növekszik a munkással szemben feltornyzott gazdagság mint rajta *uralkodó gazdagság*, mint *tőke*, terjeszkedik vele szemben a gazdagság világa mint tőle idegen és rajta uralkodó világ, és ugyanabban az arányban fejlődik ezzel ellentétben a maga szubjektív szegénysége, szűkölködése és függősége. A munkás *kiürültsége* és ez a *telítettség* megfelel egymásnak, lépést tart. Egyszersmind szaporodik a tőke ezen élő termelési eszközeinek tömege, a dolgozó *proletariátus*.

A *tőke növekedése* és a *proletariátus sokasodása* ezért mint ugyanazon folyamat összetartozó, bár polárisan elosztott *termékei* jelennek meg.

A viszony nemcsak újratermelődik, nemcsak egyre tömegesebb szinten termelődik, nemcsak hogy több munkást teremt magának és folyton korábban alá nem vetett termelési ágakat is ragad meg, hanem ahogy a sajátosan tőkés termelési mód ábrázolásánál megmutatkozott, az egyik fél, a tőkés számá-ra egyre kedvezőbb és a másik fél, a bér munkások számá-ra egyre kedvezőtlenebb körülmények között termelődik újra.

A termelési folyamat folytonosságát tekintve a munkabér csak az a *része* a munkás által állandóan termelt terméknek, amely számá-ra létfenntartási eszközökre váltódik át és ezért a munkaképesség fenntartásának és szaporításának eszközeire, amelyre a tőkének önértékesítéséhez, életfolyamatához szüksége van. A munkaképességeknek ez a fenntartása és szaporítása mint a folyamat eredménye tehát maga is csak úgy jelenik meg, mint a tőkéhez tartozó újratermelési feltételek és felhalmozási feltételek újratermelése és bővítése. (Lásd a jenkit.)

Ezzel eltűnik a viszonynak az a felszínen mutatkozó *látszata* is, hogy a forgalomban, az árupiacon egyenjogú *árubirtokosok* lépnek szembe egymással, akik mint minden más *árubirtokos* csak áruik anyagi tartalma révén, az egymásnak eladandó áruk különös használati értéke révén különböznek. Vagy a viszonynak ez az *eredeti* formája már csak mint az alapjául szolgáló, a *tőkés viszony látszata* marad meg.

Itt meg kell különböztetni két mozzanatot, amelyek folytán *magának a viszonynak* egyre bővülő szinten való újratermelése mint a *tőkés termelési folyamat eredménye* különbözik az első formától, egyrészt ahogy *történelmileg* fellép, másrészt ahogy a fejlett tőkés társadalom felszínén folyton újra jelentkezik.

1. *Először* a forgalmon belül végbemenő *bevezető folyamatra*, a *munkaképesség vételére és eladására vonatkozóan*:

A tőkés termelési folyamat nemcsak az értéknek vagy az árunak, amelyet a tőkés részben a piacra visz, részben a munkafolyamatban belül magánál tart, *tőkévé változtatása*, hanem ezek a tőkévé *változtatott* termékek nem az ő, hanem

a munkás termékei. A tőkés folyton eladja a munkásnak terméke egy részét — szükséges létfenntartási eszközöket — munkáért, a munkaképességnek, magának a *vásárlónak* a fenntartására és szaporítására, és folyton kölcsönadja neki termékének egy másik részét, az objektív munkafeltételeket, mint a tőke önértékesítésének eszközeit, mint *tőkét*. Miközben a munkás ily módon termékeit mint *tőkét*, a tőkés a munkást mint *bérmunkást* és ezért mint munkájának eladóját termeli újra. A pusztá árueladók viszonya magában foglalja, hogy *saját*, különböző használati értékekben megtestesült *munkáikat* cserélik ki. A munkaképesség vétele és eladása mint a tőkés termelési folyamat állandó *eredménye* magában foglalja azt, hogy a munkásnak folyton *vissza* kell *vásárolnia* saját termékének egy részét eleven munkája fejében. Ezzel *szertefoszlik* az a *látszat*, hogy ez pusztán *árubirtokosok viszonya*. A munkaképességnek ez a folytonos vétele és eladása és a maga a munkás által termelt árunak ez a folytonos szembe-lépése mint munkaképességének *vásárlója* és mint állandó tőke, csak úgy jelenik meg, mint *közvetítő formája* a tőkéből szenvedett leigázásának, annak, hogy az eleven munka pusztá eszköz a vele szemben önállósult *tárgyasult* munka fenntartására és szaporítására. A tőke mint munka vásárlója és a munkás mint eladója közötti viszony ezen örökössé tétele az egyik ebben a termelési módban immanens *formája* a közvetítésnek; de olyan forma, amely csak formailag különbözik más, közvetlenebb formáktól, amelyekben a termelési feltételek birtokosai elnyomják a munkát és *tulajdonukban* tartják azt. Ez a forma mint pusztá *pénzviszony elkeni* a valóságos ügyletet és az örökös függőséget, amelyet a vétel és eladás e közvetítésével folyton megújítanak. Nemcsak hogy folyton újratermelik ennek az *alkunak* a feltételeit, hanem az, amit az egyik vásárol és amit a másik kénytelen eladni, a folyamat eredménye. Ennek a *vétel—eladás* viszonnynak a folytonos megújulása csak a sajátos függőségi viszony folytonosságát közvetíti, és azt a csalóka *látszatos* adja neki, hogy egyenjogú és egymással egyenlő szabadon szembenálló *árubirtokosok* közötti ügylet, szerződés. Ez a *bevezető* viszony most maga is úgy jelenik meg, mint immanens mozzanata a tárgyasult munka eleven munka feletti uralmának, amelyet a tőkés termelésben hoztak létre.

Tévednek tehát

azok is, akik a bérmunkát, a munka eladását a tőkének és ezzel a *bérmunka-rendszer* formáját a tőkés termelésre nézve *külsőlegesnek* tekintik; ez *lényegi* és maga a tőkés termelési viszony által mindig újból termelt *formája* a viszony közvetítésének;

azok is, akik ebben a felszíni viszonyban, a tőkeviszony e *lényegi formalitásában, látszatában*, magát a *lényeget* látják, és ezért azt állítják, hogy a viszonyt jellemzik, amikor munkásokat és tőkéseket az *árubirtokosok* általános viszonya alá sorolnak be és ezzel apologizálják, differentia specificáját* el-tűntetik.

2. Annak, hogy a tőkeviszony egyáltalán bekövetkezzék, a társadalmi termelés meghatározott történelmi foka és formája az előfeltétele. Egy korábbi termelési módon belül olyan érintkezési és termelési eszközöknek és szükségleteknek kell kifejlődniök, amelyek túlmennek a régi termelési viszonyokon és tőkeviszonnyá való átváltoztatásukra szorítanak. De csak annyira kell fejlettnek lenniök, hogy megtörténjék a munka formális alávetése a tőkének. Ennek a megváltozott viszonnynak a bázisán azonban egy sajátosan megváltozott

* — a sajátos, fajlagos különbségét — Szerk.

termelési mód fejlődik ki, amely egyrészt új anyagi termelőerőket hoz létre, másrészt ezek alapzatán fejlődik csak ki, és ezzel valójában új reális feltételeket hoz létre magának. Ezzel teljes gazdasági forradalom következik be, amely egyrészt először hozza létre, teljesíti ki a tőke munka feletti uralmának reális feltételeit, ad nekik megfelelő formát, másrészt az általa a munkának a munkással ellentétesen kifejlesztett termelőerőiben, termelési feltételekben és érintkezési viszonyokban létrehozza a tőkés termelési mód ellentétekkel teli formáját megszüntető új termelési mód reális feltételeit és ennél fogva egy új módon alakított társadalmi életfolyamat anyagi bázisát, s ezzel egy új társadalomalakulatot hoz létre.

Ez a felfogás lényegesen különbözik a polgári közgazdászokétól, akik maguk is foglyai a tőkés elképzeléseknek, s akik látják ugyan, hogy hogyan termelnek a tőkeviszonyon *belül*, de nem látják azt, hogyan termelik magát ezt a *viszonyt* és hogy egyszersmind megtermelik benne felbomlásának anyagi feltételeit s ezzel kiküszöbölik *történelmi jogosultságát*, azt hogy *szükségszerű formája* a gazdasági fejlődésnek, a társadalmi gazdagság termelésének.

Mi viszont láttuk nemcsak azt, hogyan termel a tőke, hanem hogyan termelik őt magát, és hogy lényegesen megváltozva kerül ki a termelési folyamatból ahhoz képest, ahogy abba belépett. Egyrészt átalakítja a termelési módot, másrészt a termelési módnak ez a megváltozott alakja és az anyagi termelőerők fejlődésének egy különös foka az alapzata és feltétele — az előfeltétele saját alakulásának.

A közvetlen termelési folyamat eredménye

Nemcsak a termelési folyamat tárgyi feltételei jelennek meg eredményeként, hanem éppúgy a *sajátosan társadalmi* jellege is; a társadalmi viszonyok s ezért a termelés szereplőinek egymással szemben elfoglalt társadalmi helyzete — maguk a *termelési viszonyok* is termelődnek, a folyamat állandóan megújuló eredményei.

Átmenet e fejezet 1. és 2. pontjáról a 3.-ra, amelyet itt először 1. pontként tárgyalunk

(Az áru mint a tőkés termelés kiindulópontja és eredménye)*

Láttuk, hogy a tőkés termelés értéktöbblet termelése és mint ilyen értéktöbblet-termelés (a *felhalmozásban*), egyszersmind *tőke termelése* és az egész tőkeviszonynak a *termelése* és egyre kiterjedtebb (bővített) szinten való újratermelése. De az értéktöbbletet csak az áruérték részeként termelik, bármennyire is az a helyzet, hogy meghatározott mennyiségű áruban vagy többlettermékben jelentkezik. A tőke csak *értéktöbbletet* termel és önmagát csak mint *áruk termelőjét* termeli újra. Ezért elsőnek megint az *áruval* mint a tőke *közvetlen termékével* kell foglalkoznunk. Az *áruk* azonban, mint láttuk, *formájukat* tekintve (gazdasági formameghatározottságuk szerint) *nem-teljes eredmények*. Bizonyos formaváltozásokon kell átmenniük — újra be kell kerülniük a csere-folyamatba, amelyben ezeken a formaváltozásokon átmenniük —, mielőtt ismét gazdagságként funkcionálhatnak, akár pénz formájában, akár mint

* Архив 176—178. о. — Szerk.

használati értékek. Most tehát közelebbről szemügyre kell vennünk az *árut* mint a tőkés termelési folyamat legközelebbi eredményét, és azután a további folyamatokat, amelyeken át kell mennie. Áruk a tőkés termelés elemei és áruk a *termékei* ugyanennek, ők az a forma, amelyben a tőke a termelési folyamat végén újra megjelenik.

Az áruból, a terméknek ebből a sajátosan társadalmi formájából indulunk ki mint a tőkés termelés alapzatából és előfeltételéből. Kezünkbe vesszük az egyes terméket és elemezzük azokat a formameghatározottságokat, amelyeket mint áru tartalmaz, amelyek áruvá bélyegzik. A tőkés termelés előtt a termék nagy részét nem mint árut termelik, nem válik áruvá. Másrészt akkor a termelésbe bekerülő termékek nagy része nem áru, nem mint áru kerül bele a termelési folyamatba. A termékek áruvá változása csak egyes pontokon megy végbe, csak a termelés többletére vagy csak egyes szféráira (manufaktura-termékek) stb. terjed ki. A termékek nem egész terjedelmükben kereskedelmi cikkeként kerülnek bele a folyamatba, és nem egész szélességükben mint ilyenek kerülnek ki belőle.⁵ Mindazonáltal a bizonyos határok közötti áru-forgalom és pénzforgalom, ennél fogva a kereskedelem bizonyos fokú fejlettsége *előfeltétele, kiindulópontja a tőkeképződésnek* és a tőkés termelési módnak. Ilyen előfeltételként kezeljük az árut, amikor belőle indulunk ki mint a tőkés termelés legegyszerűbb eleméből. Másrészt azonban az *áru* terméke, eredménye a tőkés termelésnek. Ami először mint a tőkés termelés eleme, az később mint saját terméke jelenik meg. Csak a tőkés termelés bázisán válik a termék általános formájává az, hogy áru, s minél inkább fejlődik a tőkés termelés, annál inkább kerülnek folyamatába a termelés összes tartozékai áruként.

1. Áruk mint a tőke termékei

(Az áru mint a termék általánosan szükségszerű formája a tőkés termelésben)**

Az *áru* mint a polgári gazdaság elemi formája volt a kiindulópontunk, a tőke keletkezésének előfeltétele. Másrészt *árúk* most a *tőke termékeként* jelennek meg.

Ábrázolásunknak ez a körforgása egyrészt megfelel a tőke *történelmi fejlődésének*, amelynek egyik keletkezési feltétele az *árucseré, árukereskedelem*, de amely maga is különböző termelési fokok alapzatán képződik, melyek mindegyikében közös az, hogy bennük a tőkés termelés még egyáltalán nem vagy még csak szórványosan létezik. Másrészt a fejlett árucseré és az *áru formája* mint a termék általánosan szükséges társadalmi formája maga is csak a *tőkés termelési mód eredménye*.

Másrészt ha azokat a társadalmakat vesszük szemügyre, amelyekben *fejlett tőkés termelés* van, az áru ezekben egyrészt a tőke állandó elemi (létezési feltételeként)*** előfeltételeként, másrészt a tőkés termelési folyamat közvetlen eredményeként jelenik meg.

Áru és pénz mindketten elemi előfeltételei a tőkének, de csak bizonyos feltételek között fejlődnek tőkévé. Tőkeképződés csakis az áruforgalom alapzatán

⁵ Lásd azt az 1752 körül megjelent *francia művet*, amely azt állítja, hogy ... * előtt csak a búzát tekintették Franciaországban kereskedelmi cikknek.

* A kéziratban az évszám helye üresen maradt. — Szerk.

** Архив 180—190. о. — Szerk.

*** Marx által áthúzott kifejezés. — Szerk.

(amely magában foglalja a pénzforgalmat), tehát a kereskedelem már adott, bizonyos terjedelműre terebélyesedett fokán mehet végbe, míg megfordítva az árutermelés és az áruforgalom létezésének semmiképpen sem előfeltétele a tőkés termelési mód, ellenkezőleg, mint már korábban kifejtettem,¹ „a polgárit megelőző társadalmi formákhoz is hozzátartozik”. Az árutermelés és az áruforgalom *történelmi előfeltétele* a tőkés termelési módnak. Másrészt azonban csak a tőkés termelés alapzatán válik az áru a *termék általános formájává*, kell minden terméknek az áru formáját öltenie, ragadja meg a vétel és eladás nemcsak a termelés feleslegét, hanem magát a szubsztanciáját, és lépnek fel maguk a különböző termelési feltételek átfogó módon mint *árúk*, amelyek a forgalomból kerülnek bele a termelési folyamatba. Ezért az *áru* egyrészt a tőkeképződés előfeltételeként, másrészt, amennyiben a *termék általános elemi formája*, lényegében a tőkés termelési folyamat termékeként és eredményeként jelenik meg. Termékek korábbi termelési fokokon *részben* öltének áruformát. A tőke ellenben szükségszerűen mint *árut* termeli termékét.² Ezért a tőkés termelés, azaz a tőke fejlettségének mértékében az árurol kifejtett általános törvények is, például az értékre vonatkozóak, a pénzforgalom különböző formájában realizálódnak.

Itt megmutatkozik, hogyan kapnak még korábbi termelési korszakokhoz tartozó gazdasági kategóriák is a tőkés termelési mód alapzatán sajátosan különböző, történelmi jelleget.

A pénznek — amely maga is csak az áru átváltozott formája — tőkévé változása csak akkor megy végbe, amikor a munkaképesség maga a munkás számára is áruvá változott, tehát az árukereskedelem kategóriája már hatalmába kerített egy olyan területet, amely korábban ki volt rekesztve belőle vagy csak szórványosan volt belefoglalva. Csak amikor a dolgozó népesség nem tartozik többé maga is az *objektív* munkafeltételek közé vagy nem lép többé maga is árutermelőként a piacra, amikor munkájának terméke helyett éppenséggel magát a munkáját vagy pontosabban a munkaképességét adja el, akkor válik a termelés az egész terjedelmében, egész mélységében és szélességében *árutermeléssé*, változik minden termék áruvá és lépnek minden egyes termelési terület tárgyi feltételeimaguk is áruként a termelésbe. Csak a tőkés termelés alapzatán válik az áru valóban a *gazdagság általános elemi formájává*. Ha például a tőke még nem kerítette hatalmába a mezőgazdaságot, akkor a termék nagy részét még közvetlenül mint létfenntartási eszközt, nem mint árut termelik; a munkásnépesség nagy részét még nem változtatják bérmunkássá és a munkafeltételek nagy részét tőkévé. Ebben bennefoglaltatik, hogy a fejlett munkamegosztás, ahogy a társadalmon belül *véletlenül* megjelenik, és a műhelyen belüli tőkés munkamegosztás kölcsönösen megszabják és termelik egymást. Hiszen az *áru* mint a termék szükségszerű formája és ennél fogva a termék külsővé-idegenné válása mint elsajátításának szükségszerű formája a *társadalmi munka* teljesen fejlett *megosztását* tételezi fel, míg másrészt csak a tőkés termelés, tehát egyúttal a műhelyen belüli *tőkés munkamegosztás* alapzatán ölti minden termék szükségszerűen az áru formáját és válik ennél fogva minden termelő szükségszerűen árutermelővé. Ezért csak a tőkés termeléssel következik is be általánosan, hogy a használati értéket a csereérték közvetíti.

¹ „Zur Kritik der politischen Oekonomie”, Berlin 1859., 74. o. [„A politikai gazdaságtan bírálatához”, Marx és Engels Művei, 13. köt. 69. o.]

² Sismondi.

Három pont.

1. Csak a tőkés termelés teszi az árut minden termék általános formájává.

2. Az árutermelés szükségszerűen tőkés termeléshez vezet, mihelyt a munkás nem része többé a termelési feltételeknek (rabszolgaság, jobbagyság), vagy nem a természetadta közösség marad a bázis (India). Attól a pillanattól kezdve, amikor maga a munkaerő általánosan áruvá válik.

3. A tőkés termelés megszünteti az árutermelés bázisát, az elszigetelt független termelést és az árubirtokosok közti cserét, vagyis az egyenértékek cseréjét. A tőke és a munkaerő cseréje formálissá válik:

Erről az állásponttól az is egészen közömbössé válik, hogy maguk a termelési feltételek milyen formában lépnek be a *munkafolyamatba*, hogy, mint például az állandó tőke egy része, a gépi berendezés stb., csak fokozatosan adják-e át értéküket a terméknek, vagy, mint a nyersanyag, anyagilag felolvadnak-e benne; hogy a termék egy részét, mint például a mezőgazdaságban a magot, maguk a termelők közvetlenül felhasználják-e munkaeszközü, vagy először eladják és azután újra munkaeszközzé változtatják-e. Minden termelt munkaeszköz, eltekintve a termelési folyamatban használati értéként tett szolgálatától, most egyszersmind az *értékesítési folyamat* elemeként funkcionál. Amennyiben nem valóságos pénzzé, de számolópénzzé változtatják, csereértéként kezelik őket, és pontosan kiszámítják azt az értékelemet, amelyet ilyen vagy olyan módon hozzátesznek a termékhez. Ugyanabban a mértékben például, ahogy a mezőgazdaság tőkés módon üzött iparrá válik — ahogy a tőkés termelés falun megtelepszik —, ugyanabban a mértékben, ahogy a mezőgazdaság a piacra termel, *árukat* termel, eladásra és nem a saját közvetlen fogyasztására szánt cikkeket, ugyanabban a mértékben számítja ki a kiadásait, kezeli azok minden tételét áruként (akár egy harmadiktól vásárolja ezeket, akár önmagától, a *termeléstől*), és ezért, amennyiben az árut önálló csereértéként kezelik, *pénzként*. Minthogy ennél fogva búzát, szénát, marhát, mindenfajta magot stb. áruként *eladnak* — és az eladás nélkül egyáltalában nem számítanak termékeknek —, mint *áruk*, illetőleg mint pénz kerülnek is be a termelésbe. Ugyanabban a mértékben, mint a *termékek*, természetesen a *termelési feltételek*, a *termékek elemei* is — amelyek e termékekkel azonos dolgok — *árukká* válnak, és amennyiben az értékesítési folyamat jön tekintetbe, felszámítják őket a csereérték önálló formájában mint *pénznagyságokat*. A közvetlen termelési folyamat itt folyvást elválaszthatatlanul *munkafolyamat és értékesítési folyamat*, mint ahogy a termék *használati értéknek és csereértéknek az egysége*, azaz *áru*. Ettől a formai mozzanattól eltekintve, ugyanabban a mértékben fejlődik az, hogy például a bérlő a *kiadásainál vásárol*, tehát magkereskedelem, trágyszereskedelem, tenyészállat-kereskedelem stb. fejlődik ki — a bevételeinél pedig *elad*; hogy tehát az egyes bérlő számára ezek a termelési feltételek ténybelileg is a forgalomból kerülnek be termelési folyamatába, a forgalom ténylegesen termelésének előfeltételévé válik, mivel a termelési feltételek egyre inkább valóban *vásárolt* (vagy *vásárolható*) áruk. Amúgyis áruk már a számára mint olyan cikkek, munkaeszközök, amelyek egyszersmind tőkéjének *érték-részei*. (Ezért ha in natura* visszaadja ezeket a termelésnek, úgy számítja fel őket, hogy eladta önmagának *qua** termelőnek*.) Mégpedig ez ugyanabban az arányban fejlődik, ahogy a tőkés termelési mód fejlődik a mezőgazdaságban, tehát ahogy az utóbbit egyre inkább gyárszerűen üzik.

* — természetben — Szerk.

** — mint — Szerk.

Az áru mint a *termék általánosan szükségszerű formája*, mint a tőkés termelési mód specifikus sajátosságossága kézzelfoghatóan megmutatkozik a tőkés termelés fejlődésével előidézett nagyszintű termelésben, a *termék egyoldalúságában és tömegességében*, amely arra társadalmi és szorosan a társadalmi összefüggésekhez kötött jelleget kényszerít, ezzel szemben használati értéként a termelő szükségletének kielégítéséhez fűződő közvetlen kapcsolatát egészen véletlen, közömbös és lényegtelen valaminek jeleníti meg. Ennek a tömegterméknek csereértékként kell realizálnia, át kell mennie az áru átalakulásán, nemcsak a termelő létfenntartása szempontjából való szükségszerűségként, aki mint tőkés termel, hanem magának a termelési folyamatnak a megújítása és folytonossága szempontjából való szükségszerűségként. Ezért a kereskedelemnek is hatalmába kerül. Megvásárlója nem a közvetlen fogyasztó, hanem a kereskedő, aki az áru átalakítását külön üzletként űzi.³ Végül a termék kifejleszti áru-jellegét és ezzel csereérték-jellegét azáltal, hogy a tőkés termeléssel együtt folyton sokszorozódik a termelési területek változatossága, tehát a termék kicserélhetőségének területe.⁴

Az áru, ahogy a tőkés termelésből kikerül, másképpen van meghatározva, mint az áru, ahogy belőle mint a tőkés termelés eleméből, előfeltételéből kiindulnak. Úgy indultunk ki az egyes áruból, mint önálló cikkből, amelyben meghatározott mennyiségű munkaerő tárgyasul, és amelynek ezért adott nagyságú csereértéke van.

Az áru ezért most kettős további meghatározottságban jelenik meg:

1. Ami benne tárgyasult, a használati értékétől eltekintve, az meghatározott mennyiségű társadalmilag szükséges munka, de míg az árunál mint olyannál teljesen eldöntetlen marad (és valóban közömbös), hogy kitől származik ez a tárgyasult munka stb., ezzel szemben az áru mint a *tőke terméke* részben megfizetett, részben meg nem fizetett munkát tartalmaz. Korábban megjegyeztük, hogy ez a kifejezés nem szabatos annyiban, hogy nem közvetlenül magát a munkát vásárolják és adják el. De az áruban munkának egy teljes összege *tárgyasult*. Ennek a tárgyasult munkának egy részét (eltekintve az állandó tőkéből, amelyért egyenértéket fizetnek) egyenértékért, a munkabérért cserélték, egy másik részét egyenérték nélkül sajátította el a tőkés. Mindkét rész tárgyasult, ezért az áruérték részeként van meg. Rövidítésül szolgál, hogy az egyiket megfizetett, a másikat meg nem fizetett munkának jellemezzük.

2. Az egyes áru nemcsak anyagilag jelenik meg a tőke össztermékének részeként, az általa termelt tömeg hányadaként. Már egyáltalán nem az egyes önálló áru, az egyes termék áll előttünk. Nem egyes árúk jelennek meg a folyamat eredményeként, hanem *árutömeg*, amelyben újratermelődött az előlegezett tőke értéke plusz az értéktöbblet — az elsajátított többletmunka —, és amelyben minden egyes áru a *tőke* értékének és az általa termelt értéktöbbletnek a hordozója. Az egyes árura fordított munkát többé semmiképpen nem lehet kiszámítani, már az átlagszámítás, azaz eszmei becslés miatt sem — ezt alkalmazzák az állandó tőke azon részére, amely csupán mint kopás kerül bele az össztermék értékébe, mint ahogy egyáltalán a közösen elfogyasztott termelési feltételekre —, s végül a közvetlenül társadalmi munka miatt, amely sok

³ Sismondi.

⁴ Vö. „Zur Kritik der politischen Oekonomie”, 17. o. [„A politikai gazdaságtan bírálatához”, Marx és Engels Művei. 13. köt. 22. o.] Úgyszintén *Wakefield*.

kooperáló egyén átlagmunkájává egyenlítődik ki és úgy becsülik fel. Az egyes árura fordított munka csak a reá jutó és *eszmeileg* felbecsült összmunka hányadának számít. Az egyes áru *ármeghatározásánál* ez a munka úgy jelenik meg, mint pusztá eszmei része az összterméknek, amelyben a tőke újratermelődik.

3. Az áru mint ilyen — a tőke összértékének plusz az értékpluszletnek a hordozója, megkülönböztetve attól az árutól, amely eredetileg önállóan megjelent előttünk — mint a *tőke terméke* — valójában mint a magát immár értékcsökkent tőke átváltozott alakja, most az *eladás azon terjedelmében, dimenzióiban* mutatkozik, amelyeknek létre kell jönniök, hogy a régi tőkeértéket s úgyszintén az általa előállított értékpluszletet realizálják, ami semmiképpen sem azáltal történik, hogy az egyes árukat vagy az egyes áruk egy részét értékükön adják el...

(*A saját munkán alapuló és a tőkés magántulajdon különbsége*)*

... Habár a tőkeképződés és a tőkés termelési mód lényegében nemcsak a feudális termelési mód megszüntetésén, hanem a parasztok, kézművesek *kisajátításán*, egyáltalában annak a termelési módnak a felszámolásán nyugszik, amely a *közvetlen termelőnek termelési feltételei feletti magántulajdonán* nyugszik; habár a tőkés termelési mód, ha már bevezették, ugyanabban a mértékben fejlődik, ahogy ezt a magántulajdont és a reá alapozott termelési módot megszüntetik, tehát ezeket a közvetlen termelőket *kisajátítják a tőke koncentrációja* (centralizáció) nevében; habár ez a *kisajátítási folyamat*, amely később rendszeresen megismétlődik a clearing of estates-ben,** részben, mint erőszakos aktus, *bevezeti a tőkés termelési módot* — mégis nemcsak a *tőkés termelési mód elmélete* (a *politikai gazdaságtan, jogfilozófia* stb.), hanem maga a tőkés is szereti *elképzelésében* a maga tulajdon- és elsajátításmódját, amely továbbhaladásában idegen munka elsajátításán és alapzatában a közvetlen termelő *kisajátításán* nyugszik, összecserelni azzal a *termelési móddal*, amely megfordítva a *közvetlen termelőnek termelési feltételei feletti magántulajdonát* előfeltételezi — amely előfeltétellel a tőkés termelési mód a mezőgazdaságban és iparban stb. lehetetlen volna —, és ezért ezen *elsajátítási forma* elleni minden támadást is ama munkával szerzett tulajdon, sőt *minden tulajdon ellen* intézett támadásnak szeret ábrázolni. Természetesen mindig nagy nehézségbe ütközik a dolgozó tömegnek a tulajdonból való *kisajátítását* a munkán nyugvó tulajdon életfeltételének ábrázolni. (Egyébként a magántulajdonnál abban a formában mindig bennefoglaltatik legalábbis a családtagok *rabszolgasága*, akiket tisztán a családfő használ fel és zsákmányol ki.) Ezért az általános *jogi* elképzelés Locke-tól Ricardóig a *kispolgári tulajdon* elképzelése, az általuk ábrázolt termelési viszonyok ellenben a *tőkés termelési módhoz* tartoznak. Ami ezt lehetővé teszi, az a *vevő és eladó viszonya*, akik *formálisan* ugyanazok maradnak mindkét formában. Mindezeknél az íróknál ezt a kettősséget látjuk:

1. *gazdaságilag a munkán nyugvó magántulajdonnal szemben kimutatják a tömeg kisajátításának és a tőkés termelési módnak az előnyeit;*

2. *ideológiailag és jogilag a munkán nyugvó magántulajdon ideológiáját minden további nélkül átviszik a közvetlen termelők kisajátításán nyugvó tulajdonra...*

(Ford.: Lissauer Zoltán)

* Архив 262—264. о. — Szerk.

** — birtokok megtisztításában — Szerk.